

ÓZBEKSTAN RESPUBLIKASI JOQARI HÁM ORTA ARNAWLI
BILIMLENDIRIW WÁZIRLIGI

ÁJINIYAZ ATINDAGI NÓKIS MÁMLEKETLIK
PEDAGOGIKALIQ INSTITUTI

Pedagogika fakul'teti

«Pedagogika hám psixologiya» tálim baǵdarı
IV-kurs qaraqalpaq toparı talabası Bawbekova qızınıń

PITKERIW QÁNİGELİK

JUMISI

**Tema: Mektepten ti's tálim processinde oqi'wshılarda
ekologiyalıq madeniyatti' qalıplestiriwdiń pedagogikalıq tiykarları'**

Ilimiy basshı:

doc. M. Pazılova.

Kafedra baslıǵı:

doc. M. Pazılova

Nókis 2019 j.

JOBA:

KIRISIW

I. Bap. Mektep oqıwshılarında ekologiyalıq mádeniyattı qáliplestiriwdiń teoriyalıq tiykarları.

I. 1. Oqıwshılarda ekologiyalıq mádeniyattı qáliplestiriwdiń ilimiy-teoriyalıq tiykarları.

I. 2. Oqıwshılar menen alıp barılatuǵın mektepten hám sabaqtan tıs tálim procesleriniń áhmiyeti.

II. Bap. Mektepten tıs tálim processinde oqıwshılarda ekologiyalıq mádeniyattı qáliplestiriwdiń mazmunı hám ózgeshelikleri

II.1. Mektepten tıs tálim processinde oqıwshılarda ekologiyalıq mádeniyattı qáliplestiriwdiń mazmunı, forması hám metodları

II.2. V-IX-klass oqıwshılarında ekologiyalıq mádeniyattı qáliplestiriwde mektepten tıs jumıslardıń nátiyjeligin asırıw

JUWMAQLAW

PAYDALANGAN ÁDEBIYATLAR.

KIRISIW

Temaniń aktuallıǵı. Ózbeksitanda ja`miyetti demokratiyalastiriw ha`m jan`alaw, ma`mleketti modernizatsiya ha`m reformalastiriw protsessi dawam etpekte. Bul protses na`tiyjesi ko`p ta`repten ma`deniy da`reje barkamal insan shaxssin qa`liplestiriwge baylanisli. Mine usınday insanlar g`ana sotsial turmis rawajlaniwin ha`m millet ma`pinlerin teren` tu`sinip jetedi, Watan gu`llep jasnawı jolında xızmet etedi. Sonin` ushin ha`m birinshi prezidentimiz I. Karimov ma`na`wiyat tarawındag`i alıp barıp atırg`an islerimizdin` maqseti «g`a`rezsiz ko`z qarasqa yie, ata-babalarimizdin` biybaha mirasi ha`m zamanago`y oy-o`risine tiykarlanıp jasaytug`ın barkamal shaxs ha`r ta`repleme rawajlang`an kamil insandı ta`rbiyalawdan ibarat»[4., 24] degen edi.

Oqıwshılardı ha`r ta`repleme jetik, barkamal qılıp ta`rbiyalaw ma`seleleri tabisli sheshiw, olarda aktiv turmisliq ornın qa`liplestiriw, o`zlestiriw ha`m bilim sipatin asiriw ko`p. ta`repine ku`ni uzaytirilg`an toparlardın` na`tiyjeli islesiwine baylanisli. Klasstan ha`m mektepten tis sho`lkemlestirilgen jumislar oqıwshılar turmisındag`i xızmetin toltıradi. Olardıń du`n`ya qarasi, tuwri qa`liplestiwine, ekologiyalıq, a`dep–ikramlılıq kamal tabiwına ko`meklesedi. Teoriyalıq bilimlerdi a`meliyat islep shig`ariw menen tiykar jaratadi.

Klasstan ha`m mektepten tis islerge basshiliq qiliwshi sho`lkemlestiriwshılardıń waziypaları ha`m ko`p qirli. Klasstan ha`m mektepten tis islerdin` sho`lkemlestiriwshısının` waziypa arıvna to`mendegiler kiredi :

1. Sabaqtan tis ta`rbiyalıq islerdi rejelestiriw ha`m a`melge asiriwdi qadag`alaw.

2.Oqıwshılardıń klasstan ha`m mektepten tis ko`p qirli islerin oqıwshılar sho`lkemleri klass aktivleri ja`rdemi menen jolg`a qoyiw.

3. Klasstan ha`m mektepten tis isler bag`darına tikkeley basshiliq qilg`an halda oqıtiwshılar, klass basshilari, ata–analari, klass aktivlerine metodikalıq ja`rdem ko`rsetiw.

4.Uliwmamektep ha`m mektepler ara o`tkeriletug`in en` za`ru`r ilajlarda qatnasiw.

5.Oqiwshilardin` bos waqitlarin jaqsi sho`lkemlestiriw ta`rbiya ha`m ma`deniyat mekemeleri ha`mde ja`ma`a`tshilik ku`shinen ken` paydalaniw. Bul barada sho`lkemlestiriwshiler aktivligin u`sh tiykarg`i ta`repin ko`riw mu`mkin: sho`lkemlestiriwshilik, metodikalıq ha`m administrativliq bular ko`binshe o`z-ara u`zliksiz baylanista boladi. Sho`lkemletsiriwshinin` sho`lkemlestiriwshilik xizmeti:

1.Ta`rbiyalıq isler tarawında erisken tabis ha`m kemshiliklerin talqilaw.

2.Ta`rbiyalıq islerdin` maqset ha`m waziypaların aniqlaw.

3. Ta`rbiyalıq, siyasiy islerdi rejelestiriw

4. Ta`rbiyalıq islerdi toparlastiriw ha`m olardin` mazmunin, formaların, metodların, basqariwshi shaxslardi aniqlaw.

Oqiwshilardin` klasstan tis isleri o`z mazmunına ko`re oylaw xizmeti ha`m mu`na`sibet quralı esaplanadi. Klasstan ha`m mektepten tis islerge aling`an xabar qabil qilinmaydi, qayta islenedi. Usi tiykarda jan`a bilimler payda qilinadi. Oqiwshilar mektepten tis islerde qatnasip tu`rli kisiler menen belgili mu`na`sibetge kirisedi. Tu`rli jag`dayg`a dus keledi. Sonin` ushin ha`m oqiwshilardin` mektepten tis xizmetleri qanshellik ha`r qiyli bolsa, olardin` mu`na`sibetleri sonshelli mu`nsibet orayı ken` ha`m ruwxıyliq o`siwi na`tiyjeli boladi. Mektepten tis ta`rbiyalıq islerde oqiwshilar ja`ma`a`ttegi islerdi u`yrenedi. Sotsial miynet quwanishin sezedi. Mektepten tis xizmetine to`mendegiler kiredi:

1. Awizeki is usillari: ma`jilisler, jiyinlar, lektsiyalar, kitapxanalar, konferentsiyalar, ushirasiwlar, gazetalar, radio ha`m jurnallar.

2.A`meliy is alıp bariw usillari tu`rli jaylarg`a sayaxatlarg`a, sport jarislari, tabiyattaniwlar do`gerekleri, shenbelikler, jan`a kitaplar ko`rgezbeleri.

Tapsirmalardi orinlaw protsessinde tu`rli qollanbalar, apparatlar, didaktikalıq materiallardan paydalaniwdı u`yrenedi, o`z-o`zin tekseriw ushin tu`rli mag`liwmat ha`m tayanish materialların tartiw ko`nikpelerign iyelleydi.

2.Klasstan ha`m mektepten tis rejelestiriw balalardi jas o`zgesheliklerine, mekteptin` jaylasqan,shart-sharayatlarına, do`retiwshilik birlesmelerine, ilimiy oraylar menen o`zwara baylnaisi siyaqli islerdi inabatqa aladi. Direktor orinbasarinin` xizmeti, o`z sa`wlesin tawg`a hu`jjetler dizimi, xaliq ta`limi ta`repinen ba`rqulla ra`wishte berilib bariladi.

«Klasstan ha`m mektepten tis ta`rbiyalıq isler» kontseptsiyasi xaliq bilimlendiriw ministrliğı ta`repinen á99q jilda tastiyqlang`an[gu`, án].

Ta`rbiyalıq islerdi da`wir talabına juwap beretug`in halg`a keltiriw ushin ta`rbiyanin` tiykarg`i bolg`an ba`rshe ideyalar qaytadan islep shig`iladi

Qorshağan ortalıqtı qorgaw probleması insanıy áhmiyetke yie insanın tabiyğıy ortalıqqa jetkizip atırğan unamsız tásirleri nátiyjelerin qayta kórip shağıp atırğan ibr waqıtta sol nárese belgili bolıwınsha xalıqtın barlıq qatlamlarında ekologiyalıq mádeniyattı qalıplestiriw probleması insanın sanasındağı menen tikkeley baylanıslı. Bu`gingi ku`nde pán- texnikanın tez pát penen rawajlanıp insan tabiyat ortasındağı tabiyi teńliktiń buzılıwı aqıbetinde qorshağan ortalıqqa ziyan jetkizbekte. Tabiyatqa insan qanshelli meyrimsizlik penen mu`násibette bolsa, tabiyat ta insańa da sonday juwap qaytaradı. Hár bir insan sanasında ekologiyalıq mádeniyat qanshelli qalıplesse jámiyet te sonday dárejede rawajlanadı. Sol sebepli, sabaq hám mektepten tis tálim processinde ekologiyalıq mádeniyattı qalıplestiriwdiń nátiyjeli forma hám metodların islep shıǵıw ju`dá áhmiyetli pedagogikalıq mashqala esaplanadı.

Oqıwshılardıń klasstan tis isleri óz mazmunına kóre oylaw xızmeti hám mu`nsibet quralı esaplanadı. Klasstan hám mektepten tis islerge alınğan xabar qabıl qılınmaydı, qayta islenedi. Usı tiykarda jańa bilimler payda qılınadı. Oqıwshılar mektepten tis islerde qatnasıp tu`rli kisiler menen belgili mu`násibetge kirisedi. Tu`rli jaǵdayǵa dus keledi. Sonıń ushın hám

oqıwshılardıń mektepten tıs xızmetleri qanshellik hár qıylı bolsa, olardıń mu'násibetleri sonshelli mu'nsibet orayı keń hám ruwxıylıq ósiwi nátiyjeli boladı. Mektepten tıs tárbiyalıq islerde oqıwshılar jámááttegi islerdi u'yrenedi. Social miynet quwanışın sezedi. Islep shıǵarıw miynetine qosıladı. Jáamátshilik pikirine boysınıwǵa, jámáát sharafi ushın gu'resiwine atlanadı.

Ekologiyalıq mádeniyattıń házirgi ku'ndegi jaǵdayı tabiyatqa jańasha kóz-qaraslardı payda etpekte. Onıń tiykarında rawajlanıwǵa qaratılǵan hámde insan menen tabiyat ortasındaǵı baylanıslarda tasdıqlaytuǵın ekologiyalıq mu'násibetler jatadı. Bunda biosferanı noosferaǵa ótiw processı u'lken áhmiyetke yie.

Jumıstıń maqseti~ mektepten tıs tálim processinde oqıwshılarda ekologiyalıq mádeniyattı qalıplestiriwdiń shárt –sharayatların islep shıǵıw.

Izertlew ob`ekti: mektepten tıs tálim processinde oqıwshılarda ekologiyalıq mádeniyattı qalıplestiriw processı

Izertlew predmeti: mektepten tıs tálim processinde oqıwshılarda ekologiyalıq mádeniyattı qalıplestiriwdiń mazmunı, forması, metod hám quralları.

Jumıstı orınlawda paydalanılǵan tiykarǵı usıllar.

Mashqalaǵa tiyisli jumıslardı u'yrenip analiz etiw, ulıwmalastırıw, oqıwshılardıń ekologiyalıq mádeniyatın qalıplestiriw.

Izertlewdiń ilimiy jańalıq dárejesi. Mektepten tıs tálim processinde oqıwshılarda ekologiyalıq mádeniyattı qalıplestiriwdiń pedagogikalıq shart-sharayatların u'yrenip shıǵıladı. Mektepten tıs tálim processinde oqıwshılarda ekologiyalıq mádeniyattı qalıplestiriwdiń mazmunı, forma, metod hám quralları islep shıǵıladı.

Izertlewdiń ámeliy áhmiyeti

Jumıstıń juwmaqları mektepten tıs tálim processinde oqıwshılarda ekologiyalıq mádeniyattı qalıplestiriwde pedagog-ustazlarǵa metodikalıq qollanba retinde qollanıwlarına imkániyat beredi.

Jumıstıń du'zilisi~

Jumıs-kirisiw, eki bap hám juwmaqlaw bólimlerinen turadı hám diplom jumısın orınlaw barısında paydalanılğan ádebiyatlardıń dizimi menen juwmaqlanğan.

Orınlangan jumıstıń tiykargı nátiyjeleri~

Diplom jumısında oqıwshılarga mektepten tis tálim processinde ekologiyalıq mádeniyattı qalıplestiriw mazmunı, metod, forma hám quralları ashıp beriledi.

I. Bap. Mektep oqıwshılarında ekologiyalıq mádeniyattı qáliplestiriwdiń teoriyalıq tiykarları.

1. 1. Oqıwshılarda ekologiyalıq mádeniyattı qáliplestiriwdiń ilimiy-teoriyalıq tiykarları

Jas áwladtıń ekologiyalıq mádeniyatın qáliplestiriwde, tabiiy resuslardı kereksiz paydalanıw, suw, topıraq, jerdiń ózinen maqsetsiz paydalanıw sebepli ju'zege kelgen ekologiyalıq mashqalalardı tu'sinip jetiwleri, sonıń menen birge ónerment ustalar shıǵıtsız ónim tayyarlaǵanları ata-babalarımız anna jerdi hu'rmet qılǵanlıqları, onı rısqı nesibemiz dep bilgenlikleri, su'rilgan jerler hám jaylawlar óz ornında saqlanǵanlıqları u'lkemizde suwdı erte-erteden altın kibi qadirlegenligi, u'y-jayları qurılısın, hár bir shańaraqta ul tuwılıwı menen onıń imaratınıń tóbesi bastırıwǵa jetetuǵınday etip terek egip qoyǵanlıqları, egislik jumıslarınıń erte báhárden salmalardı qazıw hám tazalaw, jol hám kópirlerdı du'zetiw, hasharlar shólkemlestiriw hám soǵan uqsas bir qansha kesheler shólkemlestiriwi biziń xalqımızdıń ekologiyalıq mádeniyatı joqarı bolǵanlıǵın bildiredi. Tilekke qarsı bu'gingi ku'ndebiz olardı umıtıp qoyǵanbız, Ata-babalarımız mirasın jaqsılap u'yreniw hám olardı házirgi ku'nge baylaǵan halda imkaniyatların jaratıwımız kerek.

Oqıwshılardıǵa ekologiyalıq tarbiya beriwde ilimiy teoriyalıq maǵlumatlardı yielew menen qatar olardı tikkeley ámeliy jumıslardı qatnasıwı ayrıqsha áhmiyetke yie.

Insaniyat payda bolǵanınan házirgi ku'nge shekem tabiyatqa tásir etip, onı putkilley ózgartirip jiberdi. Ásirese, sońǵı yarım ásir aralığında insaniyattıń texnikalıq –texnologiyalıq miynet xızmeti nátiyjesinde, jer sharı, hawa-rayı, ósimligi, hayuanat du'n`yası, atmosfera hawası ózgerip ketti, suńwdıń iplaslanıwı, ormanzarlardı kereginen kóbirek kesip alınıwı, haywanlar hám balıqlardıń kóplep aulanıwı, jańa qalalardı qurılısı, hárbiy urıslar nátiyjesinde problemalar payda boldı.

Ekologiyalıq qáwiptiń tásiiri shegarası kórinbeydi

Ekologiyalıq problemalardı sheshiw ulwma mámleketlik , ulwmainسانیlıq is esaplanadı.

Bul insanılıq burış, juwapkershilikti tereń seziniw hám onı tu'sinip jetiwine tmkaniyat beredi.

Respublikamızda ekologiyalıq jaǵdaydın qıyınlasıwı, islep shıǵarıw mu'násibetleriniń shiyelenisiwi, islep shıǵarıw mu'násibetleriniń quramalıswı insannın tabiatqa bolǵan ilimiy-teoriyalıq xızmetin qatań tu'rde tártipke salıwdı talap etip atır. Bul talap Ózbekistan Respublikası xuqıqıy hu'jjetlerinde óz sáwlesin taptı. Ózbekistan Respublikası Konstituciyasınıń (XI bap, 50 stat`yasında)[7., 11] da: «Puqaralar tógerek átrap, tabiiy ortalıqqa abaylap mu'násibettete bolıwǵa májbir» dep kórsetedi. Bul hár bir puqaranın turmıs tarzine aylanıwı lazım.

Ekologiyalıq madaniyat – bul social rawajlanıw hámde biocenoz ortasındaǵı teńlikti maksimal dárejede táminlewge qaratılǵan social xızmettiń sapa kórsetkishi

Ekologiyalıq madaniyat tariyxıy – obektiv jaǵdayda subekt tárepinen shólkemlestiriletuǵın xızmet dárejesi sıpatında tabiyat, qorshaǵan ortalıq hám social mu'násibetler ortasındaǵı u'zsizlik, baylanıslılıq hám bir pu'tinlikti táminlewshi ekologiyalıq qáwiptiń aldın alıw,onı saplastırıwǵa qaratılǵanlıqta kórinedi.

Sonın menen birge alım hám ekologiyalıq madeniyattıń metodologiyalıq tiykarı tómendegiler menen xarakterlenedi:

- shaxs ekologiyalıq mádeniyatı sáykes tu'rde shólkemlestirilgen ekologiyalıq tálim-tárbiyanıń nátiyjesi sıpatında kórinedi;

- shaxs ekologiyalıq madaniyati social- obektiv, tariyxıy sharayatta payda bolǵan social ekologiyalıq mu'násibetler mazmunı tiykarında rawajlanadı;

- **shaxs ekologiyalıq madaniyati** – ol qaraslı bolǵan social tariyxıy jámiyet rawajlanıw dárejesi hám mazmunına tikkeley baylanıslı boladı;

- shaxs ekologiyalıq madaniyati social- ekologiyalıq mu'násiybetlerdi

shólkemlestiriw processinde qorshaǵan ortalıqqa aktiv hám sanalı tu'rde mu'násiybet ornatiwda kórinedi;

- shaxs ekologiyalıq madaniyatınıń qalıplesiwi tabiyǵıy ortalıq tazalıǵı, jasawshılıǵı, sonday-aq social civilizaciya rawajlanıwın támiynleydi.

Bunnan kelip shıǵıp, ekologiyalıq madaniyat sub`ekt xızmetin shólkemlestiriwde social-ádep- ikramlılıq qadriyatlar hámde tabiyat, qorshaǵan ortalıqqa bolǵan taza, tereń pikirli ólshengen is- háreketlerdi jolǵa qoyıw esaplanadı.

Hár bir insan jası, jınısı, milleti, isenimi, dárejesi social kelip shıǵıwına qaramastan, tabiyat u'stinen zorlıq etiwdi toqtatpasa, tabiyat insanlardan meyrimsizlershe ósh alıwı, civilizaciya jetiskenliklerin zamanda joq etip taslawın biliwimiz zárú'r.

«Ekologiya» tu'sinigi eki sózden (*oykos* – u'y, baspana, Watan, mákán hám *logos* – pán) quralǵan, tiri organizmler hám toparlardıń jasaw jaǵdayı yamasa sırtqı ortalıqtaǵı ózara mu'násiybetlerin u'yrenedi[25., 10].

Ekologiya mashqalasınıń kelip shıǵıwınıń tiykarǵı sebebi: tabiyat penen insan ortasındaǵı zat almasıw processiniń buzılıwı esaplanadı.

Ekologik tárbiya — bul tabiyatqa muhabbat oyatıw quralı emes, ol insannıń oǵan bolǵan taza mu'násiybetin qalıplestiriw, mehir- muhabbattı bekkemlew usılı. Sonıń ushın da ol adamlarǵa bolǵan hu'rmet hám itibar isenim, miyneti hám turmısın qádirlew arqalı uzaq mashaqatlı joldı basıp ótedi. Biraq, ekologiyalıq tárbiyanı hesh qashan isendiriw hám kóndiriw, tabiyattı su'yiwge shaqırıwshı qurǵaq shaqırıwlar tu'rinde tu'sinbew kerek, ol házirgi ku'nde qandayda bir dárejede qudulaw hám qatta jaza bolıp ta esaplanadı.

Ekologiyalıq tá`lim-tárbiyanıń tiykarǵı maqseti- hár bir insańa tabiyatsız, tabiiyǵıy boaylıqlarsız jasay almaytuǵınlıǵın síndiriwden ibarat.

Ekologiyalıq tá`lim-tárbiyaǵa itibar bermeslik - keleshek áwlatlarımız turmısında biyparqlıqtan basqa nárese emes.

Kamal tapqan ádep- ikramlılıq, jaqsılıq, óz mu'tájliklerin shekley biliw, basqalardıń miynetine hu'rmet penen qaraw hám ekologiyalıq bilimdi biz ushın bu'gingi ku'nde zárú'r nárseler mine usılar kiredi.

Jáne bir nárese esimizden shıqpawı kerek olda bolsa hár bir insan tabiyat gózzallıgın kóre bilsin, onıń sahıy ekenligin hesh qashan umıtpawı kerek, tabiyattan tań qalıp, ğayratlanıp jasasın hám basqalargá da u'git-nasixat ete bilsin.

Hár bir shaxs tabiyat, qorshağan ortalıqtı ózinıń mehir-muhabbatı menen hámkeshirimi menen qorgawday joqarımádeniyatqa yie bolsa ğana ekologiyalıq problemalardıń aldın alınadı, civilizaciya qáwip- qáterden aman qaladı.

Hár bir ata-ana óz perzentlerin, sonday-aq ustaz óz shákirtlerin tabiyattı su'yiw, ardaqlaw, jerge topıraqqa mehir qoyıw, ósimlikler hám haywanatlardı ardaqlaw ruhında tárbiyalawları zárú'r. Hár bir ata-ana balaların gódekliginen baslap-aq tabiyatqa mehirsiz biyparwa qarasa, suwdı pataslaw hám ısırap etse, hawanı hár tu'rli záhárli gazlar menen pataslasa, bull awır aqıbetlerge alıp keliwin biliwleri kerek.

Oqıwshı- jaslarda ekologiyalıq sana hám mádeniyattı tárbiyalawda, shańaraq, balalar baqshası mektep, akademik licey, kásip-óner kolledjleri, joqarı oqıw orınları, máhellelerde alıp barılatuǵın tálim-tárbiyalıq jumıslar u'lken áhmiyetke yie.

Oqıwshılardı ádep-ikramlılıq jaqtan tárbiyalaw máselesin sheshiw olardı tabiyat penen optimal tu'rde ózara mu'násibette bolıw ideyasın qabıl etiw hám onı ámelge asırıw xızmetin tayyarlaydı. Biraq ádep- ikramlılıq óz mazmunında óz ara tásir ólshemin pu'tkilley sáwlelendirmewinde esten shıǵarmawımız kerek. Onıń tikkeley qollanıw tarawı – bul jámiyette sırta emes, al onıń ózindegi mu'násiybetleri esaplanadı. Sonıń ushın da , tárbiyashı jaqsılıq etiw, ayanısh, hálisizlerge járdem beriw sezimi jaqsılıq, ádep- ikramlılıq sıpatların insannıń tabiyatqa bolǵan mu'násiybetlerinde de kórinıwi hám oqıwshılar tiykarlı tu'rde bayan ete biliwi kerek.

Oqıwshılarda ekologiyalıq mádeniyattı qáıplestiriw puxta oylanǵan, ilimiy tiykarlanǵan, anıq tu'rde rejelestirgen, sonday-aq uzlıksız hám keń kólemde shólkemlestirilgen ekologiyalıq bilimlendiriwdi jolǵa qoyıw, onıń sapa hám nátiyjeligin támiynlew tiykarında ótedi. Shaxs ekologiyalıq mádanıyattı tómendegi shart –sharayatlar menen qáıpleseedi:

-jamiuet social xızmetiniń ekologiyalıq mazmun hám onıń bar bolǵan xalatı. social ekologiyalıq;

- Puqaralar ekologiyalıq mádeniyattı qáıplestiriw haqqındaǵı mámleket siyasatınıń mazmunı.

Jámiyet rawajlanıwı hám qorshaǵan ortalıq tabiiy ózgerisleri ortasındaǵı ózara baylanıslar, uqsaslıqlar hám sáykesliklerdiń tereń tu'sinip jetkenligi.

Oqıwshı ekologiyalıq mádeniyatın qáıplestiriw tómendegi principler tiykarında payda etiledi:

Sana hám xızmet birligi- teoriyalıq- ekologiyalıq bilimlerdi ózlestiriw ekologiyalıq xızmetti shólkemlestiriw ushın tu'rtiki ekenligin bildiredi;

**-Ekologiyalıq tá`lim hám tárbiyaniń ilimiy hám ideyalıq tiykarǵa yie ekenligi** –ekologiyalıq tá`lim hám tárbiyani shólkemlestiriwdiń joqarı ideyalıq, ilimiy tiykarlanǵan hám sistemalasırılǵan qaǵıydalarǵa say ámelge asırılıwın kórsetedi;

- Ekologiya bilimlendiriwiniń izshil, sistemalı hám uzlıksızligi ekologiyalıq tá`lim hám tárbiyaniń dialektik xarakterge yie ekenligin kórsetedi;

-Ekologiyalıq xızmettiń adamgershilik ózgesheliklerine yie ekenligi bunda tiri janzatlardı asıraw adamzat salamatlıǵı haqqında qayǵırıw ideyasına qaratılǵan;

- Jergilikli, teritoriyalıq hámde umıwma xalıqlıq problemalar ortasındaǵı baylanıs oqıwshılar sanasında hár qanday kórinistegi, ol jer sharınıń qaysı jerinde ju'zege kelgeninen parıqsız, ekologiyalıq ózgerislerdińaldın alıw, joq etiwge qaratılǵan xızmetin shólkemlestiriw qábiletin tárbiyalaw mánisin ańlatadı;

- **ekologiyalıq mádaniyatti qáliplestiriwge hár tárepleme jandasıw** bul princip ózinde sociallıq, tabiiy, gumanitar pánler ózgeshelielerinen kelip shıǵıp, olar imkaniyatların bir tochkáǵa birlestiriw tiykarında ekologik tá`lim-tárbiyani shólkemlestiriw lazımlılıǵın kózde tutadı.

- **Oqıwshılardıń qorshaǵan ortalıq penen anıq maqsetke qaratılǵanlıǵı;** oqıwshılardıń qorshaǵan ortalıqqa mu`násiybeti, is-háreketleriniń ádep- ikramlılıq, huqıq hámde ekologiyalıq ólshemler talaplarına say shólkemlestiriliwi ideyası.

-**keleshekti aldınan kóre alıw**- jámiyet hám tabiyat ortasındaǵı baylanıslardıń bu`gingi ahualı hámde onıń jaqın hám uzaq keleshekke tásiiri máselelerin sheshiw, ilimiy tiykalaw, kemshiliklerin saplastırıw sharaların belgilew hám háreet dástu`rlerin diziwdi sáwlelendiredi

Oqıwshılardıń psixologiyalıq jas ayırmashılıqların esapqa alǵan halda tómendegi ekologimiyalıq mádeniyat qáliplesip baradı:

-tabiyat jámiyet insan ortasındaǵı bar bolǵan óz ara baylanıstı anıqlaw teoriyalıq ekologiyalıq bilimlerde yielewge háreket etiw waqtında: ekologiyalıq sezim, kóz aldına keltiriw, qabıl etiw oylawdıń ósiwi ekoogiyalıq sawat;

-bolıp atırǵan ekologiyalıq ózgerislerge baha beriw háreket tiew processinde ekologiyalıq juwapkershilik, ǵamqorlıq;

- tabiat aldındaǵı burushın tu`siniw processinde ekologiyalıq isenim tabiat;

- hár qanday kórinisdagi ekologiyalıq ortalıqómirbahıylıǵı hám tazalıǵı kórsetilip atırǵan salbiy halatlarga gu`resiw processinde ekologiyalıq juwapkershilik, ekologiyalıq aktivlilik .

Ekologiyalıq mádeniyat tómendegilerdi óz ishine aladı: tabiyattı qorgaw mádeniyatı, tabiyat baylıqlarınan paydalanıw mádeniyatı(jerdiń chorlasıwı, suwdıń iplaslanıwı, u`lkeniń flora,fawna sistemasınıń buzılıwı, qorshaǵan ortalıqtı asırıw siyaqlı ekologiyalıq tu`sinikler) ekologiyalıq sistemanıń ózgertiw mádeniyatı. Ózinde ekologiyalıq mádeniyattı qáliplestirgen adam bir rayon kóleminde tabiyattı qorgaw haqqında ǵaxorlıq onnan uzaqlardaǵı ekologiyalıq jaydayǵa da nátiyjeli tásir kórsetiwin tereń tu`sinedi. Tabiiy ortalıqtaǵı

kemshiliklerdi saplastırıw- barlıq millet hám xalıqlardıń jumısı esaplanadı. Olar xızmetin bir maqset jolında birlestiriw ekologiyalıq problemanı sheshiwdiń áhmiyetli shárti esaplanadı.

«**Ekologiyalıq sana-** social ekologiyalıq mu'násiybetlerdiń belgili bir tártipke salıwshı, ekohıquqıy normativ hu'jjetlerdiń qabıl etilgeni, olar mazmunınan shaxs háide puqaranıń xabardarlıǵı hám sistemalastırılǵan ekologiyalıq ólshemlerge qattı ámel etiwdiń jıyıntıǵı formasında qáliplesedi»-dep ekologiyalıq sananıń tómendegi tárepine ibibar beriwimiz kerek.

a) ekologiyalıq sananıń emocional (sezimlik qabıl etiw)lik tárepi shaxstıń qorshaǵant ortalıqqa jantasıw processinde ju'zege kelgen ekologiyalıq sana-sezim, kewil xoshı hámde mu'tájlikleriniń kelip shıǵıwı hám olardıń jıyındısı mazmunında óz sáwlesin tabadı.

b) ekologiyalıq sananıń intelektual (aqlıy)lıq tárepi- ekologik bilimler, dunyaǵa kóz-qaras, aqlıy-ameliy kónikpe hám sheberlikleriniń yieleniw, ekologiyalıq qabıl etiw hám oylawǵa yie bolıwǵa alıp keliwshi teoriyalıq hám ameliy ekologiyalıq maǵlumatlarǵa yie bolıw tiykarında payda boladı.

v) ekologiyalıq sananıń shaxsiy (individual)lıq tárepi-social- ekologiyalıq xızmet motivleri, qorshaǵan ortalıqqa mu'násiybet, onı real bahalay alıw, tabiattı qorǵawǵa isenim dárejesi sıpatında kórinedi.

Ekologiyalıq sananıń bul tárepi shaxstıń isenimi hám dunyaǵa kóz qaras mazmunın ózinde tolıq sáwlelendiredi.

g) ekologiyalıq sananıń erkli (ishki tayarlıq)lik tárepi- ekosistemaǵa abaylap jantasıw, ekologiyalıq teńlikti buzbaslıq, tabiyattı qorǵaw istegi, tabiyattı asıraw, onıń baylıqların kóbetiwge qaraǵanda juu'apkershilik, social- ekologiyalıq xızmet processinde hám is- háreketlerde óz kóz-qarasınan ámelge asırıw mu'tájligine yie bolıwdan ibarat.

Solay eken, insannıń ekologiyalıq sanasınıń erikli tárepi onıń er jetiwinde ulken áhmiyetke yie. Sebebi, tabiyatqa qaraǵanda jaman tásirler kólemi hám onıń

sanınıń asıp barıwı, bunda bir sózli, shólkemlestiriwshilik tabiatga nisbatan salbiy ta`sirlar gárezsiz hámde juwapkerli bolıwdı talap etedi.

Joqarıda bayan etilgen ekologiyalıq sananıń tórt ózgesheligi tiykarında tómendegi aqlıy ruwhıy xalatlar ayrıqsha áhmiyetke yie:

Ekologiyalıq kóz aldına keltiriw-ekosistema hám social jámiyet hám etnocenoz ortasındaǵı mu`násiybetler mazmunı haqqında hissiy obrazǵa yie bolıw.

Ekologiyalıq qabıl etiw- yielegen ilimiy-teoriyalıq ekologiyalıq bilimler mazmunına tayanǵan halda ekologiyalıq sistema mazmunı, tabiiy ózgerisler mazmunı, qolaysız social tásirlerdiń qorshaǵan ortalıqqa tiygizip atırǵan ziyanı, ekologiyalıq apat dárejesi hámtaǵı basqalardıń sanada btir pu`tinliginde sáwleleniw processı esaplanadı.

Ekologiyalıq oylaw- shaxs ekoaqılıy xızmetiniń joqarı rawajlanǵan dárejesi sanlıp, biocenozda ju`z berip atırǵan ekologiyalıq ózegrisler mazmunı hám sebeplerin anıqlaw, olardı sanalı analiz etiw, sonday-aq social rawajlanıw hám tabiiy muxit ortasındaǵı uqsaslıqtı payda etiwge qaratılǵan xızmet ushın tu`rtki beriwshi pikir, qara hám juwmaqlar shıǵarıwprocess esaplanadı.

Ekologiyalıq sawatlılıq – ekologiyalıq bilim tiykarların u`yreniw dárejesi. Bull dáreje ekologiyalıq bilims tiykarların u`yreniwde dáslepki ekologiyalıq tu`sinikler, social ekologiyalıq xızmet mexanizmi ushın ayrıqsha sanalǵan qaǵıydalar: mazmunın tu`siniw, social sistema hám ekosistemada ushırasatuǵın ayrıqsha ózgerisler haqqında xabardarlıq, olardıń mazmunın jeterli dárejede tu`sine alıw uqıbı hám bul haqqındaǵı quramalı bolmaǵan xızmet kónikpe,hámde sheberliklerine iye bolıw menen belgilenedi. Ekologiyalıq sawatlılıq negizinde teoriyalıq metodika jaǵınan tuwrı shólkemlestirilgen tálim-tárbiya mazmunı, sonıń menen birge shaxstıń ekologiyalıq bilimlerdi ózlestiriwge bolǵan qızıǵıwshılıǵı hám mu`tájlikleri jatadı.

Ekologiyalıq aktivlik- teoriyalıq-ámeliy ekologiyalıq bilimlerdi u`yreniw tiykarında qorshaǵan ortalıq tazalıǵın, onıń jasawshańlıǵın táminlew haqqında joqarı dárejedeǵı xızmetti shólkemlestiriwge bolǵan marapat, mu`tájlik.

Ekologiyalıq dárejesi- ekologiyalıq hám social ózgerisler haqqında tereń, tolıq bilim, teoriyalıq hám ámeliy kónikpe, sheberlik, sonday-aq, keń dunya qarasǵa yie bolıw, ekosociallıq kesheler mazmunın keń kólemde tu'sine alıw, olarǵa salıstırma shaxsiy mu'násibetlerdibildire alıw, ekologiyalıq hám social mu'násibetlerdiń tap sol jaǵdayına real baha beriw, tabiyattı qorgaw jolında shaxsiy u'lgı hám belsendilik kórsetiw, erkin ekologiyalıq xızmetti shólkemlestiriw haqqında belgili bir qábiyletke yie bolw degendi bildiredi. Ekologiyalıq dáreje tu'sinigi ekologiyalıq bilimlilik tu'rinde ele talqin etiliwi mu'mkin. Ekologiyalıq bilimlilik joqarıda keltirilgen jaǵdaylardıń ámeldegi kórinisine iye bolıwı menen xarakterlenedi. Ekologiyalıq dáreje yamasa ekologiyalıq bilimlilik shaxstan u'zliksiz tu'rde ekologiyalıq bilimlerdi asırıp barıw, ekologiyalıq ózgerisler haqqındaǵı shaxsiy pikirlerin ortaǵa taslaw óz pikirin tiykarlay alıw imkaniyatına iye bolıwdı talap etedi.

II. 2. Oqıwshılar menen alıp barılatuǵın mektepten hám sabaqtan tıs tálim procesleriniń áhmiyeti.

Oqıwshılardı hár tárepleme jetik, barkamal qılıp tárbiyalaw máseleleri tabıslı sheshiw, olarda aktiv turmıslıq ornın qalıplestiriw, ózlestiriw hám bilim sıpatın asırıw kóp tárepine ku'ni uzaytırılǵan toparlardıń nátiyjeli islesiwine baylanıslı. Klasstan hám mektepten tıs shólkemlestirilgen jumıslar oqıwshılar turmısındaǵı xızmetin toltıradı. Olardıń du'n`ya qarası, tuwrı qalıplesiwine, ádep–ikramlılıq kamal tabıwına kómeklesedi. Teoriyalıq bilimlerdi ámeliyat islep shıǵarıw menen tiykar jaratadı.

Klasstan hám mektepten tıs islerge basshılıq qılıwshı shólkemlestiriwshilerdiń wazıypaları hám kóp qırlı. Klasstan hám mektepten tıs islerdiń shólkemlestiriwshisiniń wazıypa arıwına tómendegiler kiredi :

1. Sabaqtan tıs tárbiyalıq islerdi rejelestiriw hám ámelge asırıwdı qadaǵalaw.
2. Oqıwshılardıń klasstan hám mektepten tıs kóp qırlı islerin oqıwshılar shólkemleri klass aktivleri járdemi menen jolǵa qoyıw.
3. Klasstan hám mektepten tıs isler baǵdarına tikkeley basshılıq qılǵan halda oqıtıwshılar, klass basshıları, ata–anaları, klass aktivlerine metodikalıq járdem kórsetiw.
4. Ulıw mamektep hám mektepler ara ótkeriletuǵın eń zárur ilajlarda qatnasıw.
5. Oqıwshılardıń bos waqıtların jaqsı shólkemlestiriw tárbiya hám mádeniyat mekemeleri hámde jámáátshilik ku'shinen keń paydalanıw. Bul baradashólkemlestiriwshiler aktivligin u'sh tiykarǵı tárepin kóriw mu'mkin : shólkemlestiriwshilik, metodikalıq hám administrativlıq bular kóbinshe óz–ara u'zliksiz baylanısqa hala kórinedi. Shólkemlestiriwshiniń shólkemlestiriwshilik xızmetine tómendegi bir qatar kisilerdi kitiriw mu'mkin :

6. Tárbiyalıq isler tarawında erisken tabıs hám kemshiliklerin talıqlaw.

7. Tárbiyalıq islerdiń maqset hám wazıypaların anıqlaw.

8. Tárbiyalıq, siyasiy islerdi rejelstiriw hám olardıń mazmunın, forma hám usılların anıqlaw.

9. Klasstan, mektepten tıs islerdi rejelestiriw, toparlastırıw hám olardıń mazmunın, forma hám metodların anıqlaw, basqarıwshı shaxslardı anıqlaw.

Oqıwshılardıń klasstan tıs isleri óz mazmunına kóre oylaw xızmeti hám mu'nsibet quralı esaplanadı. Klasstan hám mektepten tıs islerge alınğan xabar qabıl qılınmaydı, qayta islenedi. Usı tiykarda jańa bilimler payda qılınadı. Oqıwshılar mektepten tıs islerde qatnasıp tu'rli kisiler menen belgili mu'násibetge kirisedi. Tu'rli jaǵdayǵa dus keledi. Sonıń ushın hám oqıwshılardıń mektepten tıs xızmetleri qanshellik hár qıylı bolsa, olardıń mu'násibetleri sonshelli mu'nsibet orayı keń hám ruwxıylıq ósiwi nátiyjeli boladı. Mektepten tıs tárbiyalıq islerde oqıwshılar jámaáttegi islerdi u'yrenedi. Social miynet quwanışın sezedi. Islep shıǵarıw miynetine qosıladı. Jámaátshilik pikirine boysınıwǵa, jámaát sharafi ushın gu'resiwine atlanadı. Mektepten tıs xızmetine tómendegiler kiredi:

1. Awızeki is usılları : májilisler, jıyınlar, lekciyalar, kitapxanalar, konferenciyalar, ushırasıwlar, gazetalar, radio hám jurnallar.

2. Ámeliy is alıp barıw usılları tu'rli jaylarǵa sayaxatlarǵa, sport jarısları, tabiyattanıwlar dógerekleri, shenbelikler, jańa kitaplar kórgezbeleri.

Tárbiyalıq is pedagogikadan pu'tin qábiletlerin iske salıwǵa taqaza etedi. Klass bassılıǵı kursı menen mektepten hám klasstan tıs tárbiyalıq isler metodikası kursı bir –birine baylanıslı hám onıń dawamıylıǵı.

Joqarıdaǵı eskertilgen tapsırmalardı orınlaw processinde tu'rli qollanbalar, apparatlar, didaktikalıq materiallardan paydalanıwdı u'yrenedi, óz–ózin tekseriw ushın tu'rli maǵlıwmat hám tayanış materialların tartıw kónikpelerign iyelleydi.

3.Klasstan hám mektepten tıs rejelestiriw balalardı jas ózgesheliklerine, mekteptiń jaylasqan, shart–sharayatlarına, dóretiwshilik birlesmelerine, ilimiy oraylar menen ózwara baylnası sıyaqlı islerdi inabatqa aladı. Direktor orınbasarınıń xızmeti, óz sáwlesin tawǵa hu’jjetler dizimi, xalıq tálimi tárepinen bárqulla ráwishte berilib barıladı.

«Klasstan hám mektepten tıs tárbiyalıq isler» koncepciyası xalıq tálimi wázirligi tárepinen qooe jıldı tastıyqlanǵan.

Tárbiyalıq islerdi dáwir talabına juwap beretuǵın halǵa keltiriw ushın tárbiyanıń tiykarǵı bolǵan bárshe ideyalar qaytadan islep shıǵıladı.

Klasstan tıs islerdi shólkemlestiriwde oqıtıwshınıń baǵdarlawshı tásiiri astındaǵı oqıwshılardıń óz–ózin qadaǵalaw tiykarına qurılǵan hám pán kabinetlerinde, kitapxanada hám u’yde jeke tártiptegi reje tiykarında ótkeriletuǵın mustaqıl shınıǵıwlar jetekshi formaǵa aylanıwı kerek. Bunda klasstan tıs iste tálimdiń materiallıq bazası : qosımsha hám maǵlıwmatnama ádebiyatları , u’skeneleri, kórgizbeli qollanbalar, didaktikalıq materiallar, texnika qurallarınan paydalanıw kózde tutiladı. Olar óz ishine tómendegiler kiredi :

–sabaqlıq hám qosımsha ádebiyatlar menen islewdiń tu’rli qıylı formaların alǵan, teoriyalıq bilimlerin ózlestiriwin táminlewshi ;

–tájiriybeler, dóretiwshilik tu’sindegi islerin orınlawdı, ásbapların proektlewdi, maketler, modeller hám basqalardı tayarlawdı alǵan mustaqıl islew ushın tapsırmalar sisteması maqsetke muwapıq.

Oqıwshı ajslardı házirgi zaman ruwxıylıǵı menen sanasın swǵarıw, yaǵnıy sińdiri kerek. Oqıwshılardı qádiriyatlarımız tiykarında u’rip -ádetlerimiz tiyarında tárbiyalaw hár bir oqıtıwshınıń wazıypası.

Oqıwshı áirapın órab turǵan qurallar, jaqsı-jaan ádetler, qıtıwshılar, mekteptiń ortalıǵı, oqıwshılar tárbiyasın tuwrı, sanalı u’yreniw hám qabılq ılıw. Klasstan tıs islerdi tolıq qamtıp alǵan dógerekler bir neshe qıylı bolıwı mu’mkin :

Dógerek tu’rleri :

1. Pán dógerekleri.
2. Sheber qollar .
3. Ustashılıq.
4. Sport jarısları .
- 5.Kórkem háweskerlik .

Kórip shıǵılıwı, tiykarǵı itibar bala shaxsına qaratılıwı. Jıllar dawamında toplanǵan jaqsı tájiriýbeden ónimli paydalanıw zárú'rligin taqaza etedi.

Tárbiyanıń bas maqseti jas áwladtı ruwxıylıq, ádep-ikramlılıq, ruwxıylıq dástu'rlerine, u'rip -ádetleri hámde qádiriyatlarǵa tiykarlanǵan nátiyjeli quramalı islerde ámelde islep shıǵıw.

Tárbiyanıń tiykarǵı wazıypası- shaxstıń aqılıy-ádep-ikramlılıq tárbiyalawda erkin pikirlewshi hám fizikalıq rwajlanıwı, onıń qábiletlerin hár tárepleme ashıw ushın mu'mkinshilik dóretdi. Tárbiyalıq islerdi rejelestiriwde tómendegi pedagogikalıq talaplar bar :

Mektepten tıs tálim mekemeleriniń dógerek qatnasıwshıları sanasında joqarı ruwxıylıq ádep-ikramlılıq páziyetler bar bolıwı kerek. Dógerek qatnasıwshılardıń baraqulla pán hám mádeniyattıń sońǵı tabıslarınan xabardar qılıp turıw, olar sanasın dóretiwshilik isler hám tárbiyalıq ilajlar menen bánt qılıw orın tutadı. Dógerek qatnasıwshılarda mustaqilliu tu'sinigi qalıplesken bolıwı, olar mámlekteimiz belgilerin, gimnin, u'rip-ádetlerimizdi jaqsı biliw kerek. Mektepten tıs tálim oqıwlarına qálewlerine tiykarlanǵan haldan sabaqtan bos waqıtlarda oqıw tárbiya processin toldıradı hám tómendegi baǵdarlar boyınsha dógerek qatnasıwshılardıń talaplar qoyılıwı kerek:

1. Watanǵa muxabbat, kamil insan tárbiyası ;
2. Estetikalıq tálim;
3. Sayaxatlı baǵdari boyınsha dógereklerge qatnasıw;
4. Ekologiyalıq tálim baǵdarı boyınsha dógerekler ;

5. Oqıwshılardı ruwxıylıq –ádep–ikramlılıq baǵdarı boyınsha;
6. Huqıqıy tálim baǵdarı boyınsha ;
7. Texnikalıq dóretiwshilik baǵdarı boyınsha ;
8. Keleshek balalar hám talantlı jaslar ;
9. Ekonomikalıq tálim.

Oqıwshılardıq mustaqıllıǵı tu'rli dárejede bolǵanında mustaqıl tayarlıǵı ámelge asırılıw mu'mkinligin esapqa alıp zárú'r, álbette bul olakr shaxsınıń qalıplesiwine sózsiz tásir kórsetedi. Ayırım oqıwshılardıń jumısında aktiv hám mustaqıl halatı tárbiyashınıń aralıswınıń talap etmeydi, oqıwshılardıń ózleri aldınlarında turǵan wazıypaların hám olardı sheshiw jolların jaqsı tu'sinedi.

Balalar tárbiyashı járdemsiz isleydi. Bul jerde tárbiyashınıń aralasıwshı maqbul emes. Bunday halat balalardıń miynetsu'ygıwshılıǵın, bilim ıqtıyajların qalıplestiriwdi eń u'lken imkaniyatǵa iye.

Oqıwshı mustaqıl háreket qılıp, lekin óz jumısın tárbiyalawdıń pikiri hám bahasına baylanıslı qılıp qoyǵan waqıtta mustaqıl halat payda boladı. Jumıs qızıǵıw menen orınlansa hám mustaqıl isti orınlap atırǵan háreketlerdi isenimsizlik bar boladı.

1. Klass basshısınıń basshılıǵı hám qadaǵalawı astında háreket qılatuǵın oqıwshılar qatarında májbu'riy orınlaw halatı payda boladı. Bunda oqıwshılar iske onshalıq qızıǵıw bildirmeydi. Olar kóbinshe klass basshısınıń járdemin sorap murajaat qıladı, ku'shli oqıwshılardıń qullap–quuwatlawınan paydalanıwǵa umtıladı, eger bunday qollap –quuwatlaw bolmasa, isti dawam ettiriwge erklerin iske salmaydı. Bunday oqıwshılarda tıs májbu'r qılıw waqtında háreket qılıw ádeti bekkemlenedi. Eger bunday halat turaqlı bolıp qolsa, ol oqıwshınıń tek aqlı emes, usı menen birge ruwxıylıq rawajlanıwına hám tosqańshılıq qılıwı mu'mkin.

Mektepte hám klasstan tıs isler oqıwshılardı bir–birine hurmeti, ádep–ikramlılıq sıpatların jámáát arasında qalıplesip baradı. Bunda oqıwshılardıń

eliklew tiykarında yaki djosları arasında u'yrengen tárbiyası qarım–qatnasına tásir qılıw mu'mkin. Oqıtıwshı oqıwshılar arasında qarım–qatnas mádeniyatın qálipselestiriw ushın eń aldǵı menen oqıwshınıń ózine bolǵan qarım–qatnasın itibarın u'yreniwi kerek.

Oqıwshı mektep qaǵıydalarına ámel qılıw menen birge, oqıtıwshı talabına juwap beriwi tiyis. Oqıtıwshı talaplarına :

1. Sabaqlıq tolıq qatnası.
2. Oqıw quralları menen támiyinlengenligi
3. Oqıtıwshınıń dıqqat menen esitiw.
4. Tapsırmalardı óz waqtında orınlaw.
5. Shólkemlesken jumıslarǵa aktiv qatnasıw.
6. Klass tártibine ámel qılıw.
7. Tazalıqqa ámel qılıw.

Klasstan hám mektepten tıs islerdi qadaǵalawsız orınlaw halatı rásmiy orınlawshılıq, qızıǵıw hám háwes menen miynet qılıwdı qálemesligin jasırıwǵa umtılp atırǵan oqıwshılarda baqlanadı. Bunda halattıń uzaq waǵqıt bar bolıwına jol qoyıp bolmaydı, oqıwshılardı isine qaraǵanda rásmiy mu'násibet tárepleri payda boladı, bul olardı miynettegi sırtqı aktivlik joqqa shıǵaradı.

Klasstan hám mektepten tıs islerde oqıwshılardıń hátti–háreketleri aldından ju'dá qattı tártipke salıp qoyılǵanlıǵı haqqında ıtirazlar bildirilmekte.

Mustaqillikti tárbiyalaw wazıypası qoyılmaǵan, balanıń hár qádemi pedagogtıń erkine boysınǵan jaylarda hám sonday halat bar. Sonıń ushın mustaqıl tayarlıq nátiyjeligin, oqıwshılardıń mustaqlligin rawajlantırıw tuwrısında ǵamxorlıq qılatuǵın oqıtıwshı, klass bashsısı oqıwshılardıǵa tásir kórsetiw quralların puxta oylap tanlaydı, olardıń islewi ushın shárt–sharayatlar jaratıwǵa umtıladı.

Mektep oqıwshılarınıń mustaqıl tayarlıǵına pedagogikalıq basshılıq sonday qırılıwı kerek, ol oqıwshılardı sharshatıp qoymasın, bárqulla bir qıylı tuste

bolmasın yaki hádden tıs ańsat, aqılıy hám erklilik ku'sh –ǵayratın sáriplawdı talap qılmaytuǵın bolmasın.

Klasstan hám mektepten tıs islerdi shólkemlestiriw hám otkeriwde tárbiyashı eń zárú'r wazıypa oqıwshılardı oqıw wazıypaların sheshiwge u'yretiwden, bunıń ushın háreket usılların tuwrı tanlawdan, óz qattı –háreketlerine basshılıqtı xızmetin qadaǵalawdan, mustaqıl is kónikpelerin basqı zárú'r turmıslıq jaǵdaylarǵa ótkeriwden kelip shıǵıwdan tiyis ekenligin názerde tutıw tiyis. Bunda mustaqıllık mazmunına pikirlew xızmetiniń mustaqıllıǵın, tártip , uyımlasqanlıq hám óz–ózin qadaǵalaw sıyaqlı tórt quramalasqan bólegi kirisiwdi esapqa alıw zárú'r.

Usı táreplerin qalıplestiriw u'stinen qadaǵalawdı ámelge asırıw klasstan tıs islerge basshılıq qılıp atırǵan oqıtıwshınıń zárú'r hám quramalı wazıypalarınan biri. bunıń ushın oqıwshı xızmeti nátiyjelerin esapqa alıwdı hám bul prouessti talıqlawdı uyımlastırıw zárú'r. Oqıtıwshı klass – sabaq xızmeti ushın tán bolǵan formalar, qadaǵalawdıń bir qansha usılların qollawı mu'mkin. Eń ku'shli hám qábiletli oqıwshılardı jazıw menen islew huqıqı beriledi. Onda qaǵıyda kórsetiledi, bul qaǵıydanı tasdıqlawshı misallar keltiriledi, oqıw wazıypası eskertiledi. Jazıw ju'dá qısqa boladı, ol oqıwshınıń pikirlewi qanday barǵanlıǵın kórsetedi.

Klasstan hám mektepten tıs islerge kónikpelerge u'yretiwdi qadaǵalaw quralı dep esaplaw kerek. Óz–ózin tekseriw, óz–ara tekseriw usıllarına u'yretiw oqıwshılardıń oqıwshılar menen sonday balynasın talab etedi, bunda olardıń pikirlew isi processı anıq boladı, oqıwshılardıń ózleri háreketti usınıs etedi hám usı menen pedagogqa belgili maǵlıwmat beredi. Klass basshısı isinde oqıwshılar jámaátin qalıplestiriw oraylıq wazıypa esaplanadı, jámaáti shaxstı tárbiyalaw tárbiyanıń jetekshi principi. Balalar jámaátin qalıplestiriw metodıkası jańa pedagogikada tolıq islep shıǵılǵan. bul metodikanıń ulıwma tiykarları pedagogika kurslarında bayan etilgen jámaát hám jámátte shaxstı tárbiyalaw teoriyasına tayanadı. Jámaát teoriyası qaǵıdalarına muwapıq onı dóretiw metodıkası islep

shıǵılǵan. Onıń ulıwma tiykarları tómendegilerden ibarat : talablar qoyıw, aktivlerdi tárbiyalaw, oqıw–miynet, social–siyasiy hám mádeniy xızmetindegi kelesheklerdi shólkemlestiriw, ijtimoiy–siësiy va salalamat jámaátshilik pikirini qalıplestiriw, dóretiwshilik dástu’rlerin dóretiw hám kóbeytiriw.

Táriyplengen bul qaǵıydalar hár qanday jámaátti qalıplestiriw hám rawajlantırıw ushın qollanba esaplanadı.

1. Orta ulıwmatálim mekteplerinde klasstan hám mektepten tıs islerdi klass basshısı hám tárbiyalıq isler shólkemlestiriwshi uyımlastıradı.

Klasstan hám mektepten tıs shólkemlestirilgen isler oqıwshılar turmısındaǵı tárbiyalıq xızmeti toltıradı. Olardıń du’n`ya qarası tuwrı qalıplesiwine hám ádep–ikramlılıq kamal tabıwına kómeklesedi. Teoriyalıq bilimlerin ámeliy islep shıǵarıw menen baylanıstırıwǵa tiykar jaratadı.

Klasstan hám mektepten tıs islerge basshılıq qılıwshi shólkemdiń wazıypaları hám kóp qırılı.

Klasstan hám mektepten tıs tárbiyalıq isler shólkemlestiriwshiniń wazıypalarına tómendegiler kiredi: sabaqtan tıs tárbiyalıq islerdi rejelestiriw hám ámelge asırıw.

Oqıwshılardı mektepten hám klasstan tıs kóp qırılı qırılı islerdi pedagogikalıq jámaát, oqıwshılar, shólkemler, klass aktivleri járdeminde jolǵa qoyıw. Klasstan hám mektepten tıs isler baǵdarına tikkeley basshılıq qılǵan halda oqıtıwshılar, klass basshıları, ata–analar, oqıwshılar, shólkemlestiriwshiler, klass aktivlerine járdem kórsetiw. Ulıwnamektep hám mektepler aralıq tárbiyalıq ilajlarǵan qatansıw. Oqıwshılardı bos waqıtların shólkemlestiriwde tárbiya hám mádeniyat mektepleri hámde jámaátshilik ku’shinen keń paydalanıw.

Bul barada shólkemlestiriwshiler aktivligi e tiykarǵı tárepin kóriw mu’mkin : shólkemlestiriwshilik, ulıwma hám administrativlik.

Bular óz–ara tıǵız baylanısqa boladı. Shólkemlestiriwshilik xızmetine tómendegi bir qatar islerdi kiritiw mu’mkin:

1. Tárbıyalıq isler tarawında erisilgen tabıs hám kemshiliklerdi talıqlaw.
2. Tárbıyalıq islerdiń maqset hám wazıypaların anıqlaw.
3. Tárbıyalıq, xalıqlıq–siyasiy islerdi rejelestiriw hám olardıń mazmunı hámde forma usılların anıqlaw.
4. Klasstan hám mektepten tıs ilserdi toparlastırıw basqarıwshı shaxslardı anıqlaw.

Solar tiykarında jańa bilimlerdi payda qıladı. Oqıwshılar mektepten tıs islerde qatansıp, tu'rli kisiler menen belgili mu'násibetke kirisedi. Klasstan hám mektepten tıs tárbıyalıq islerdi mektepten ruwxıylıq–aǵartıwshılıq isleri boyınsha direktor orınbasarı óz jumısın reje tiykarında alıp baradı hám onıń orınlanıwın hám qadaǵalar baradı. Klasstan tıs tárbıyalıq islerdi mekteptiń ulıwma rejesi, oqıtıwshılar, klass basshısı, jetekshi ata–analar komiteti, is rejeleri isti hám itibarǵa alıwı kerek.

Is reje mektep direktorı tárepinen tastıyıqlanǵan. Is rejesinde balalardıń jas ózgesheliklerine mektepten jaylasqan shart–sharayatına, dórentiwshilik birlespelerine ilmiy oraylar menen óz–ara tarqalǵan baylanısı sıyaqlı islerdi inabatqa aladı. Direktor orınbasarınıń xızmeti óz sáwlesin tawǵan hu'jjetler dizimi xalıq tálimi wázirligi tárepinen bárqulla berip barıladı. A.Jwraevtıń «Tárbıyalıq sabaqlardı ótiw» shıǵarmasında mustaqıllık ideyası menen baylanısqa tárbıyalıq ilajlardan qaǵıydalarǵa tiykarlanǵan nızamlar belgilengen. Dóretiwshi basshı hámde aldınǵı oqıtıwshı tárbıyashılar óz xızmetler processinde tárbıyalıq islerdi shólkemlestiriwde tómendegi principiardi tiykar qılıp aladı:

- tárbıyalıq ilajlardı ótkeriw ;
- tárbıyalıq islerdi oqıwshılar jámaáti menen támiyinlew;
- tárbıyalıq processte balalardı tárbıyalaw dárejesin anıqlaw hám jaqsı táreplerin óstiriw;
- bala shaxsına hu'rmet hám talapshanlıq;

–balalardıń jas hám psixologik halatın esapqa alıw ;

–tárbiyalıq islerdi shólkemlestiriw tárepleri barkamal insandı tárbiyalawda keń mu'mkinshiliklerge iye bolıp, onı qay dárejede alıp barıw klass basshısı hám tárbiyashınıń pedagogikalıq mánisine baylanıslı.

Oqıwshılardıń klasstan tis isleri o'z mazmunına ko're oylaw xizmeti ha'm mu'na'sibet quralı esaplanadı. Klasstan ha'm mektepten tis islerge aling'an xabar qabil qilinmaydı, qayta islenedi. Usi tiykarda jan'a bilimler payda qilinadı. Oqıwshılar mektepten tis islerde qatnasıp tu'rli kisiler menen belgili mu'na'sibetge kirisedi. Tu'rli jag'dayg'a dus keledi. Sonin' ushin ha'm oqıwshılardıń mektepten tis xizmetleri qanshellik ha'r qiyli bolsa, olardıń mu'na'sibetleri sonshelli mu'nsibet orayı ken' ha'm ruwxıylyq o'siwi na'tiyjeli boladı. Mektepten tis ta'rbiyalıq islerde oqıwshılar ja'ma'a'ttegi islerdi u'yrenedi. Sotsial miynet quwanishin sezedi. Mektepten tis xizmetine to'mendegiler kiredi:

1. Awizeki is usillari: ma'jilisler, jiyinlar, lektsiyalar, kitapxanalar, konferentsiyalar, ushirasiwlar, gazetalar, radio ha'm jurnallar.

2. A'meliy is alıp bariw usillari tu'rli jaylarga sayaxatlarga, sport jarislari, tabiyattaniwlar do'gerekleri, shenbelikler, jan'a kitaplar ko'rgezbeleri.

Tapsirmalardi orinlaw protsessinde tu'rli qollanbalar, apparatlar, didaktikalıq materiallardan paydalaniwdi u'yrenedi, o'z-o'zin tekseriw ushin tu'rli mag'liwmat ha'm tayanish materialların tartiw ko'nikpelerign iyelleydi.

3. Klasstan ha'm mektepten tis rejelestiriw balalardi jas o'zgesheliklerine, mekteptin' jaylasqan, shart-sharayatlarına, do'retiwshilik birlesmelerine, ilimiy oraylar menen o'zwara baylnaisi siyaqli islerdi inabatqa aladı. Direktor orinbasarinin' xizmeti, o'z sa'wlesin tawg'a hu'jjetler dizimi, xaliq ta'limi ta'repinen ba'rqulla ra'wishte berilib bariladı.

«Klasstan ha'm mektepten tis ta'rbiyalıq isler» kontseptsiyasi xaliq bilimlendiriw ministrliği ta'repinen á99q jilda tastiylang'an.

Ta`rbiyaliq islerdi da`wir talabina juwap beretug`in halg`a keltiriw ushin ta`rbiyanin` tiykarg`i bolg`an ba`rshe ideyalar qaytadan islep shig`iladi.

Klasstan tis islerdi sho`lkemlestiriwde oqitiwshinin` bag`darlawshi ta`siri astindag`i oqiwshilardin`o` o`z-o`zin qadag`alaw tiykarina qurilg`an ha`m pa`n kabinetlerinde, kitapxanada ha`m u`yde jeke ta`rtiptegi reje tiykarinda o`tkeriletug`in mustaqil shinig`iqlar jetekshi formag`a aylaniwi kerek. Bunda klasstan tis iste ta`limdin` materialliq bazasi: qosimsha ha`m mag`liwmatnama a`debiyatlari, u`skeneleri, ko`rgizbeli qollanbalar, didaktikaliq materiallar, texnikaqurallarınan paydalaniw ko`zde tutiladi. Olar o`z ishine to`mendegiler kiredi :

–sabaqliq ha`m qosimsha a`debiyatlar menen islewdin` tu`rli qiyli formlaarin alg`an, teoriyaliq bilimlerin o`zlestiriwin ta`minlewshi ;

–ta`jiriybeler, do`retiwshilik tu`sindegi islerin orinlawdi, a`sbapların proektlewdi, maketler, modeller ha`m basqalardi tayarlawdi alg`an mustaqil islew ushin tapsirmalar sistemasi maqsetke muwapiq.

Klasstan ha`m mekepten tis isler metodikasi pa`ni ha`m bo`limine klass basshilarinin` isleri, mektep administratsiyasinin` ta`rbiyaliq isleri kiritiledi. Bunda oqitiwshilardin` oqiwshilar menen qarim-qatnas, a`dalatli boliwi ta`sir ko`rsete aliwi kerek.

Klasstan tis islerdi toliq qamtıp alg`an do`gerekler bir neshe qiyli boliwi mu`mkin :

Do`gerek tu`rleri :

1. Pa`n do`gerekleri.
2. Sheber qollar .
3. Ustashiliq.
4. Sport jarislari .
- 5.Ko`rkem ha`weskerlik .

Ko`rip shig`iliwi, tiykarg`i itibar bala shaxsina qaratiliwi. Jillar dawaminda toplang`an jaqsi ta`jiriybeden o`nimli paydalaniw za`ru`rligin taqaza etedi.

Ta`rbiyanin` bas maqseti jas a`wladti ruwxilyiq, a`dep-ikramliliq, ruwxilyiq da`stu`rlerine, u`rip -a`detleri ha`mde qa`diriyatlarg`a tiykarlang`an na`tiyjeli quramali islerde a`melde islep shig`iw.

*Ta`rbiyanin` tiykarg`i waziypasi-* shaxstin` aqiliy-a`dep-ikramliliq ta`rbiyalawda erkin pikirlewshi ha`m fizikaliq rwajlaniwi, onin` qa`biletlerin ha`r ta`repleme ashiw ushin mu`mkinshilik do`retdi. Ta`rbiyaliq islerdi rejelestiriwde to`mendegi pedagogikaliq talaplar bar :

Mektepten tis ta`lim mekemelerinin` do`gerek qatnasiwshilari sanasinda joqari ruwxilyiq a`dep-ikramliliq pa`ziyetler bar boliwi kerek. Do`gerek qatnasiwshilarin ba`rqulla pa`n ha`m ma`deniyattin` son`g`i tabislarinan xabardar qilip turiw, olar sanasin do`retiwshilik isler ha`m ta`rbiyaliq ilajlar menen ba`nt qiliw orin tutadi. Do`gerek qatnasiwshilarida g`a`rezsizlik tu`sinigi qa`liplesken boliwi, olar ma`mlektemiz belgilerin, gimnin, u`rip-a`detlerimizdi jaqsi biliw kerek. Do`gerek qatnasiwshilarg`a talaplar qoyiliwi kerek:

1. Watang`a muxabbat, kamil insan ta`rbiyasi ;
2. Estetikaliq ta`lim;
3. Sayaxatli bag`dari boyinsha do`gereklerge qatnasiw;
4. Ekologiyaliq ta`lim bag`dari boyinsha do`gerekler ;
5. Oqiwshilardi ruwxilyiq –a`dep–ikramliliq bag`dari boyinsha ;
6. Huqiqiy ta`lim bag`dari boyinsha ;
7. Texnikaliq do`retiwshilik bag`dari boyinsha ;
8. Keleshek balalar ha`m talantli jaslar ;
9. Ekonomikaliq ta`lim.

Oqiwshilardiq mustaqilligi tu`rli da`rejede bolg`aninda mustaqil tayarlig`i a`melge asiriliw mu`mkinligin esapqa alip za`ru`r, a`lbette bul olakr shaxsinin` qa`liplesiwine so`zsiz ta`sir ko`rsetedi. Ayirim oqiwshilardin` jumisinda aktiv ha`m mustaqil halati ta`rbiyashinin` araliswinin` talap etmeydi, oqiwshilardin` o`zleri aldinlarida turg`an waziypalarin ha`m olardi sheshiw jollarin jaqsi tu`sinedi.

Balalar ta`rbiyashi ja`rdemsiz isleydi. Bul jerde ta`rbiyashinin` aralasiwshi maqbul emes. Bunday halat balalardin` miynetsu`ygiwshiligin, bilim iqtiyajlarin qa`liplestiriwdi en` u`lken imkaniyatg`a iye.

Oqiwshi mustaqil ha`reket qilip, lekin o`z jumisin ta`rbiyalawdin` pikiri ha`m bahasina baylanisli qilip qoyg`an waqitta mustaqil halat payda boladi. Jumis qizig`iw menen orinlansa ha`m mustaqil isti orinlap atirg`an ha`reketlerdi isenimsizlik bar boladi.

1. Klass basshisinin` basshilig`i ha`m qadag`alawi astinda ha`reket qilatug`in oqiwshilar qatarinda ma`jbu`riy orinlaw halati payda boladi. Bunda oqiwshilar iske onshaliq qizig`iw bildirmeydi. Olar ko`binshe klass basshisinin` ja`rdemin sorap murajaat qiladi, ku`shli oqiwshilardin` qullap–quuwatlawin an paydalaniwg`a umtiladi, eger bunday qollap –quuwatdlaw bolmasa, isti dawam ettiriwge erklerin iske salmaydi. Bunday oqiwshilarda tis ma`jbu`r qiliw waqtinda ha`reket qiliw a`deti bekkemlenedi. Egerbunday halat turaqli bolip qolsa, ol oqiwshinin` tek aqli emes, usi menen birge ruwxiliq rawajlaniwina ha`m tosquinshiliq qiliwi mu`mkin.

Mektepte ha`m klasstan tis isler oqiwshilardi bir–birine hurmeti, a`dep–ikramliliq sipatlarin ja`ma`a`t arasinda qa`liplesip baradi. Bunda oqiwshilardin` eliklew tiykarinda yaki doslari arasinda u`yrenge ta`rbiyasi qarim–qatnasina ta`sir qiliw mu`mkin. Oqitiwshi oqiwshilar arasinda qarim–qatnas ma`deniyatin qa`liplestiriw ushin en` aldi menen oqiwshinin` o`zine bolg`an qarim–qatnasin itibarin u`yreniw kerek.

Oqiwshi mektep qag`iydalarina a`mel qiliw menen birge, oqitiwshi talabina juwap beriwi tiyis. Oqitiwshi talaplarina :

1. Sabaqqa toliq qatnasti ta`miyinlew.
2. Oqiw qurallari menen ta`miyinlengenligi
3. Oqitiwshinin` diqqat menen esitiw.
4. Tapsirmalardi o`z waqtinda orinlaw.
5. Sho`lkemlesken jumislarg`a aktiv qatnasiw.
6. Klass ta`rtibine a`mel qiliw.
7. Tazaliqqa a`mel qiliw.

Klasstan ha`m mektepten tis islerdi qadag`alawsiz orinlaw halati ra`smiy orinlawshiliq, qizig`iw ha`m ha`wes menen miynet qiliwdi qa`lemesligin jasiriwg`a umtilip atirg`an oqiwshilarda baqlanadi. Bunda halattin` uzaq wag`qit bar boliwina jol qoyip bolmaydi, oqiwshilardi isine qarag`anda ra`smiy mu`na`sibet ta`repleri payda boladi, bul olardi miynettegi sirtqi aktivlik joqqa shig`aradi.

Klasstan ha`m mektepten tis islerde oqiwshilardin` ha`tti–ha`reketleri aldindan ju`da` qatti ta`rtipke salip qoyilg`anlig`i haqqinda itirazlar bildirilmekte.

Mustaqillikti ta`rbiyalaw waziypasi qoyilmag`an, balanin` ha`r qa`demi pedagogtin` erkine boysing`an jaylarda ha`m sonday halat bar. Sonin` ushin mustaqil tayarliq na`tiyjeligin, oqiwshilardin` mustaqlligin rawajlantiriw tuwrisinda g`amxorliq qilatug`in oqitiwshi, klass bashsisi oqiwshilarg`a ta`sir ko`rsetiw quralların puxta oylap tanlaydi, olardin` islewi ushin sha`rt–sharayatlar jaratiwg`a umtiladi.

Mektep oqiwshilarinin` mustaqil tayarlig`ina pedagogikaliq basshiliq sonday qiriliwi kerek, ol oqiwshilardi sharshatip qoymasin, ba`rqulla bir qiyli tuste bolmasin yaki ha`dden tis an`sat, aqiliy ha`m erklilik ku`sh –g`ayratin sa`riplawdi talap qilmaytug`in bolmasin.

Klasstan ha`m mektepten tis islerdi sho`lkemlestiriw ha`m otkeriwde ta`rbiyashi en` za`ru`r waziypa oqiwshilardi oqiw waziypaarin sheshiwge u`yretiwden, bunin` ushin ha`reket usillarin tuwri tanlawdan, o`z qatti –ha`reketlerine basshiliqti xizmetin qadag`alawdan, mustaqil is ko`nikpelerin basqi za`ru`r turmisliq jag`daylarg`a o`tkeriwden kelip shig`iwdan tiyis ekenligin na`zerde tutiw tiyis. Bunda mustaqillik mazmunina pikirlew xizmetinin` mustaqilligin, ta`rtip , uyimlasqanliq ha`m o`z–o`zin qadag`alaw siyaqli to`rt quramalasqan bo`legi kirisiwdi esapqa aliw za`ru`r.

Usi ta`replerin qa`liplestiriw u`stinen qadag`alawdi a`melge asiriw klasstan tis islerge basshiliq qilip atirg`an oqitiwshinin` za`ru`r ha`m quramali waziypalarinan biri. bunin` ushin oqiwshi xizmeti na`tiyjelerin esapqa aliwdi ha`m bul prouessti taliqlawdi uyimlastiriw za`ru`r. Oqitiwshi klass – sabaq xizmeti ushin ta`n bolg`an formalardi, qadag`alawdin` bir qansha usillarin qollaw mu`mkin. En` ku`shli ha`m qa`biletli oqiwshilarg`a jaziw menen islew huqiqi beriledi. Onda qag`iyda ko`rsetiledi, bul qag`iydani tasdiqlawshi misallar keltiriledi, oqiw waziypasi eskertiledi. Jaziw ju`da` qisqa boladi, ol oqiwshinin` pikirlewi qanday barg`anlig`in ko`rsetedi.

II. Bap. Mektepten tıs tálim processinde oqıwshılarda ekologiyalıq mádeniyattı qáliplestiriwdiń mazmunı hám ózgeshelikleri

II. 1. Mektepten tıs tálim processinde oqıwshılarda ekologiyalıq mádeniyattı qáliplestiriwdiń mazmunı, forması hám metodları

Ekologiyalıq mádeniyattı qáliplestiriw mektepten hám klastan tıs isler processinde alıp barıladı. Mektepten hám klastan tıs shınıǵıwlar eger tuwrı shólkemlestirilse u'lken oqıw- tárbiyalıq áhmiyetke yie. Bunday shınıǵıwlar oqıw rejesi menen sheklenbey, al sol temalardan sál bolsada shetke shıǵıp, tiykarınan oqıwshılardıń qızıǵıwshılıqları tiykarında alıp barıladı. Sabaqtan tıs isler sabaqlarda alǵan bilimlerin bekkemlep, tu'sinip jetiw, tereńlestiriwde keń imkaniyat jaratıp beredi. Jumıs processinde ekologiya pánindegi ku'zetiw hám tajriybe metodlarınan paydalanıw mu'mkin, bul bolsa oqıwshılarda ilmiy-izertlew islerine qızıǵıwshılıǵın ósiredi, keleshekte kásip tańlawǵa u'lken imkaniyat jaratıp beredi. Bunnan basqa oqıwshılar jumıs processinde hár qıylı tájriybeler ótkerip, social paydalı miynet penen bánt boladı hám tabiyat penen tıǵız baylanısta boladı.

Klastan tıs islergetómendegilerdi kirgiziw mu'mkin:

1. Tańlaw hám akciyalar shólkemlestiriw;
2. Ekologiyalıq kesheler ótkeriw
3. Kishi qorıqханalar shólkemlestiriw;
4. Ekologiyalıq lager hám soqpaqlar shólkemlestiriw;
5. Gu'zetiw hám tajriybeler qoyıw hámde ilimiy izertlew jumısların alıp barıw;
6. Ekologiyapáninen dógerekler shólkemlestiriw siyaqlılar..

Ekologiyalıq tańlawlar shólkemlestiriw. Ekologiyadan bilimlerdi sistemaastırıw hám enjaydırıwshı bilimlerdi iyelewine qaratılǵan.

Ekologiyalıq tańlawlar ju'dá kóp tu'rlerge ajratıladı:

1. Ádebiy ekologiyalıq tańlawlar: gu'rriń, ayytıslar, házil kesheleri, ańızlar, citatalar, hám taǵı basqalar.
2. Muzikalıq ekologiyalıq tańlawlar: qosıqlar, laparlar, ayaq oyın, h.t.b.
3. Teatrlashstirilǵan tańlawlar: ekologiyalıqtemadaǵı incenirovkalar.
4. Kórkem ekologiyalıq tańlawlar: su'wretler tańlawı, fotosu'wretler tańlawı, plakatar hám bosqalar.
5. Intellektual ekologik tańlawlar, krossvordlar, rebuslar, tapsırmalar, jumbaqlarh. t.b.

Ekologiyalıq mazmunda shólkemlestiriletuǵın tárbiyalıq kesheler mektepler pedagogikalıq jámaátiniń ulıwmalıq jumısı sıpatında qaraladı.

Klastan hám mektepten tıs ekologiyalıq tárbiya processinde oqıwshılardıń erkin pikirlewı bayıtıladı., du'nyaǵa kóz qarası payda bolıwı ushın tiykar jaratıwǵa xızmet etiwshimiynettiń shólkemlestiriliwı barkamal , saǵlam áwladtı tárbiyalaw jolındaǵı eń áhmiyetli jol boladı.

Mektep klastan hám mektepten tıs keshelerdi shólkemlestiriwde mektep basshıları, oqıwshılar jámaási, oqıwshılardıń óz ara basqarıw social gruppaları aǵzaları, tajriybeli biolog, georaf, fizik, ximik hámde miynet tálimi oqıtıwshıları, ata-analar, máhálle keńesleri, tabiattı qorǵaw komitetleri aǵzaları, awıl xojalıq qánigeleri, medicina xızmetkerleri hám basqalar menen tıǵız baylanısta puxta rejelestirgen du'stur tiykarında alıp barıladı. Ata-analar menen gu'rrińlesiwler ótkeriledi.

Awıl xojalıǵı miynet tálimin shólkemlestiriw tiykarında oqıwshılar ekologiyalıq xızmetti qalıplestiriwge qaratılǵan klastan hám mektepten tıs agroekologiyalıq tárbiyalıq kesheler tómendegi metod hám formalar járdeminde ámelge asırıladı:

A) oqıwshılar sanasına tásir etiwshi tárbiyalıq metodlar- gu'rriń, tu'sindiriw bekkemlew, lekciya, ekologiyalıq sáwbet, u'lgı kórsetiw, baxslar.

B) social minez xulıq tájriybelerin asırıw hám xızmetin shólkemlestiriw metodları:

Shınıqtırıw, takrarlaw, pedagogikalıq talap, jámiyetlik pikiri, tapsırma beriw, tárbiyalawshı situaciyalardan paydalanıw h.t.b.

v) tárbiyada maqullaw hám jazalaw metodları- kónil kóteriw, maqullaw, xoshemetlew, h.t.b.

Awıl xojalıq miynet tálimin shólkemlestiriw tiykarında oqıwshılarda ekologiyalıq mádeniyattı qalıplestiriwge qaratılğan klastan hám mektepten tıs tómendegi qurallargá su'yenip jumıs alıp barıladı: jámiyetshilik pikiri, oqıwshılardıń shaxsiy qatnası, galaba axborot hámde texnikalıq qurallar, ekskursiya, Yu ekspediciya hámde ushırasıwlar shólkemlestiriw.

Klastan hám mektepten tıs agroekologiyalıq tárbiyalıq kesheler tómendegi principler tiykarında ámelge asırıwǵa boladı:

Ekologiyalıq tálim hym tárbiyanıń biriligi.

- agroekologiyalıq keshelerdiń bir maqsetke qaratılǵanlıǵı.
- agroekologiyalıq keshelerdiq ideyallıǵı,
- agroekologiyalıq keshelerdiń turmıs penen baylanslılıǵı,
- Shaxstı jámaátte hám jámaát járdeminde qalıplestiriw.
- agroekologiyalıq keshelerdi alıp barıwda oqıwshı shaxsın hu'rmet etiw hám talapshańlıq.
- unamlı sıpatlardı payda etiw.
- oqıwshılardıń jas hám psixologiyalıq ózgesheliklerin esapqa alıw.
- agroekologiyalıq keshelerdiń sistemalı alıp bapırıwı hám sistemalılıǵı.
- agroekologiyalıq kesheler maqsetiniń nátiyjeliligi.

Oqıwshılardıń ekologiyalıq mádeniyatın qalıplestiriwde jaqsı nátiyje bergen klastan hám mektepten tıs keshelerdiń tómendegi tu'rleri parqlanadı: sawbet, ushrasıw, háptelik, aylıǵı kórik tańlawlar ótkeriw. «Jas egroekolog» dógeregi, «Ekologiya hám insan» oqıwshılar klubı klubı jumısın jolǵa qoyıw. «Ekologiya

hám jaslar» mektep sten gazetaları barlıq waqıtta shıǵarıp barıw, ekskursiya, hám ekspediciyalar shólkemlestiriw, mekteplerde shólkemlestiriletuǵın keshelerdiń kólemi tárepinen keń, mazmun jaǵınan hár tu'rli bolıwǵa ayrıqsha áhmiyet beriw kerek. Sonıń menen birge olardı ótkeriwde oqıwshılardıń mu'tájlikleri hám talapları, qızıǵıwshılıqları, jas hám psixologiyalıq ózgesheliklerin esapqa alıw tiykargı wazıypa esaplanadı.

Oqıwshılar jámaátinde ju'zege kelgen saǵlam psixologiyalıq ortalıq, ózara birge islesiw, bir-birine bolǵan isenim, klastan hám mektepten tıs agroekologiyalıq keshelerdiń nátiyjeli bolıwında áhmiyetli bolıp xızmet qıladı.

Agorekolgiyalıq keshelerdi joqarı juwapkerlishik penen hám ilimiy teoriyalıq, metodikalıq tárepten pwxta quramalı bolıwı áhmiyetli esaplanadı. Joqarıda bayan etilgen talaplardan kelip shıǵıp mekteplerde agroekologiyalıq keshelerdiń jıllıq is rejesi islep shıǵıladı. hám sol tiykarda ekologiyalıq tárbiya isleri shólkemlestiriledi.

Ekologiyalıq keshelerdiń jıllıq is rejesi tu'zilgende oqıw mekemesi, ulıwma tarbiya isi mazmunı, ideya hám baǵdarı, sonday-aq oqıwshılardıń jeke háreketshenligi hám aktivlik ku'shi esaplanadı.

Mektep oqıwshıları ekologiyalıq mádeniyatın qalıplestiriw processinde oqıwshılardıń bilim dárejesi, jas ózgesheligi hámde qızıǵıwshılıqları esapqa alıp jeke tártipte, gruppalıq hám ǵalaba kesheler shólkemlestiriw mumkin.

Klastan tıs shınıǵıwlar arasındaargoeologiyalıq mazmundaǵı dógerekler, mektep tajriybe jer maydanshasında ótkeriletuǵın shınıǵıwlar tiykargı orında yieleydi.. Awıl xojalıq miynetine tikkeley baylanıslı bolǵan «Jas ekolog ulkeshunos», «Jas baǵbanlar» h.t.b. attaǵı dógerekler shólkemlestiriwge boladı. Dógerek isiniń rejesi miynet tálimi, biolog, fizik, ximik oqıtıwshıları qatnasında metod birlespe jıynalıısında talqılanıp, ámeliyatqa engiziledi.

Awıl xojalıq miynetine baylanıslı dógerek shınıǵıwları háptesine bir márte ótkiziledi. Mıs: «Jas agroekolog» dógereginiń jumıs mazmunı awıl xojalıq miyneti kursınıń oqıw-tárbiyalıq isine tikkeley baylanıslı bolıp, ol oqıwshılardıń ekologiyalıq agrar bilimlerin bayıtıwǵa, olardı rawajlantırıwǵa, ulıwma miynet

hám ekologiyalıq tálimdi ámelge asırıwǵa qaratıladı. Bul dógerek jumısınıń mazmunı tómendegilerdi óz ishine aladı:

- Miynet aldı tájriybe-jer maydanında tu'rli palız ósimliklerin , dala eginleri hám miywe jetilistiriwge baylanıslı tájriybe jumısların ótkeriw hám olar haqqında juwmaq shıǵarıw.

- Dógerek aǵzaları menen awıl xojalıǵına baylanıslı qızıqlı temalarda gu'rrińlesiwler shólkemlestiriw.

- Awıl xojalıq eginlerinen gerbariyler, sxema hám mulyajlar tayyarlaw.

- Awıl xojalıǵı miynet tálimi oqıw xanaların u'skeneler menen táminlew.

- Gullerdi ku'tip qaraw hám kóbeytiw usılların u'yreniw.

- Awıl xojalıǵı, mal sharwashılıǵı yamasa qus fermasında ekskurciyalar shólkemlestiriw.

- Kishi gruppalar basshıları hám dógerek aǵzaları esabatın estiw.

- Jámaát xojalıǵındaǵı jetiskenlikler, oqıwshılardıń ilmiy tájriybeleri hám basqa qızıqlı temalarda stend gazetalar shıǵarıw.

- Awıl xojalıǵına baylanıslı ádebiyatlardan kórgezbeler shólkemlestiriw.

Mekteplerde «Jas agroekolog» dógeregi hámde «Ekologiya hám insan» oqıwshılar klubınıń shólkemlestiriliwine ayrıqsha áhmiyet qaratılǵan. Dógerek aǵzaları bir neshe gruppalardan ibarat etip belgilengen. Dáslepki dógerektiń jumıs rejesi islep shıǵarıldı. «Ekologiya Hám insan» oqıwshılar klubı xızmeti mazmunınan kelip shıǵıp:

- Shólkemlestiriwshi xızmet-tu'rli agroekologiyalıq temadaǵı gu'rriń, ushırasıwlar, baxs-munazaralar, jarıslar, tańlaw hám kórgezbeler shólkemlestiriw, ekskursiya hám ekspediciyalar shólkemlestiriw.

- Teoriyalıq xızmet- agroekologiyalıq temaǵa tiyisli ádetiyatlar kórsetpe, gazeta jurnallar toplamı, referat, jazba is, hám ekologiyalıq jurnal tayarlaw ushın maǵlumatlar jıynaw.

- Ámeliy xızmet- ushırasıw, jarıslar, tańlawlar hám kóргеzbe ushın kórsetpe qurallar, dekoraciýalar tayarlaw, «Ekologiya hám jaslar» stend gazetasın shıǵarıw.

Ulıwma alǵanda mine usınday klastan hám mektepten tıs shólkemlestiriletǵın agroekologiyalıq kesheler oqıwshılarda ekologiyalıq mádeniyattı qáliplestiriw máselesinde ulken áhmiyetke yie. Shólkemlestiriwshi, teoriyalıq hám ámeliy tarawdaǵı agroekologiyalıq keshelerdiń ózara baylanısta hám izbe-izlikte u'zliksiz alıp barılıwı oqıwshılarda ekologiyalıq mádeniyattı qáliplestiriw hám rawajlantırıw isiniń nátiyjeliligin támiynleydi.

Demek, klastan hám mektepten tıs agroekologiyalıq tadbirler processinde,sonday-aq olardıń nátiyjeligin támiynlewde oqıtıwshı hám oqıwshılardıń isbilermenligi, aktivlikleri, mektep basshıları hám kollektiviniń birliktegi háreketi ayrıqsha ámiyetke yie. Ótkiziletuǵın hár bir tadbir mektep basshıları dıqqat orayında bolıwı aktiv aktiv oqıwshılar xoshemetlenip barılıwı kerek. Sebebi, hár bir xoshemet kelesi xızmet fundamenti sanaladı.

II.2. V-IX-klass oqıwshılarında ekologiyalıq mádeniyattı qáliplestiriwde mektepten tıs jumslardıń nátiyjeligin asırıw

Ekologiyalıq mádeniyat ju'dá keń maǵanada tómendegilerdi óz ishine aladı.

1. Hár bir insannıń tábiyat ushın juwapkershiligin arttırıp onı su'yiwge u'yretiw.

2. Adamnıń jámiyettiń tábiyatqa katnası ilimiy bilimge tiykarlanǵan bolıwı zárurılıǵınıń áhmiyetin tu'sindiriw.

3. Ekologiyalıq mádeniyat tiykarında tábiyattı paydalanıw onı zıyansız qálpine keltiriw.

4. Ekologiyalıq baylıqlardı aqılǵa muwapıq paydalanıw sananıń mádeniyatın arttırıw.

5. Tábiyattı paydalanıwǵa ekologiyalıq oylawǵa tárbiyalap rawajlanıp atırǵan jámiyetti qıyın jaǵdaydan durıs jol menen shıǵarıw jolların u'yretiw.

Bulardı durıs sheshiw ushın jas áwladlarǵa u'zliksiz tanıstırıp barıw lazım.

Ekologiyalıq hám tálim tárbiya sisteması tómendegi t basqıstı óz ishine aladı.

1. Mektepke shekemgi tárbiya dáwirinde bizdi korshaǵan du'n`ya, tábiyat haqqındaǵı tiykarǵı tu'sinik qalıpleseı. Bul jerde baksha u'y tárbiyasında balalardı tábiyattı su'yiwge, oǵan biypárwa karamawǵa u'yretiw, onıń kórkem-ligine gózzallıǵına qızıǵıwshılıǵın arttırıw názerde tutiladı.

2. Baslanǵısh mektep. Bul jerde jaslarǵa praktikalıq dógerek, mektep uchastkası jumıslarında tábiyat baylıqların qorǵaw, gózzallıqtı su'yiw hám qorshaǵan ortalıqtı, ósimlik, haywanlar du'n`yasın bayıtıw sanalığına tárbiyalaw.

3. Jámiyetshilikte mekeme, kárxanalarda tábiyattı qorǵaw haqqında gu'rrińler hám tu'sinikler alıp barıwdı iske asırıw.

4. Tábiyattı qorǵaw boyınsha arnawlı qániygeler tayarlaw.

5. Joqarı oqıw orınlarında tábiyattı qorǵaw boyınsha arnawlı kurslar arqalı jaslarǵa sanalı tárbiya beriw.

Bugingi ku'ni adamlardı ekologiyalıq jaqtan jańadan tárbiyalawdı qalay ámelge asırıw zárúrligi tuwıp tur. Bunı iske asırıw ushın bilimlendiriw xızmetkerleri, den sawlıqtı saqlaw mekemeleri, xuqıq qorǵaw, tábiyattı qor-ǵaw, hátte ǵalaba xabar xızmetkerleri menen birgelikte is alıp barılsa ju'dá nátiyjeli jumıs islengen bolar edi.

Xalqımızda «Qala jaslardiki», «Qalanıń iyesi jaslar» degen hikmet-li sóz bar. Olardıń eń qızǵın, eń quwanışlı, baxıtlı jılları usı ona diyarına ótedi. «Hár kimniń tuwǵan jeri, Mısır sháhári» degendey bul jer oǵan qádirli kiyeli bolıp kaladı. Sonlıqtan da óz kóshelerine terek egip gulge orap, taza saqlaytuǵınlarda onıń ekologiyalıq jaǵdayda bolǵan u'lesi boladı.

Mine sonıń ushın jaslardı, ana tábiyattı, óz u'yimizdi, háwlimizdi, kóshelerimizdi ju'rekten jaqsılawǵa óz u'lesimizdi qosqan waqıtta azda bol-sa járdem bergen bolar edik.

Mine usı bárshe konferenciya qatnasıwshılarınıń, mektep oqıwshıların, mektepke shekemgi jaslardı tárbiyashılardı hám orta, joqarı oqıw orınlarında pu'tkil xalqımız arasında ekologiyalıq mádeniyattı ósiriwge belsene qatnasıwǵa shaqırar edik.

Xalıqtı ekologiyalıq jaqtan bilim hám tárbiya menen jetilistiretuǵın qurallardıń biri, ádebiyat penen isskustvo esaplanadı. Sonıń ushın ájayıp shayır, jazıwshılarımız, kompozitor, xudojnik, akterlarımız, bul xalıqlıq iske teńdey at salısıwı kerek. Olar gózzallılıqlardı dóretip qoymastan du'zetiw islerinde alıp qoyıwı kerek. Sebebi isskustvo sezimlermizge tásir etip ǵana qoymastan miyimizge de ótkerip jiberetuǵın qural bolıp tabıladı.

Ekologiyalıq tárbiya boyınsha hár qıylı hu'jjetli hám kórkem fil'mler, telekórsetiwler, radio esittiriwi alıp barıwımız zárú'r.

Biraq pedagogika ilimi hesh waqıtta ómirden shetlep kalgan emes, bul tarawda ilimiy xızmetlerimiz tárepinen ulıwma mektep oqıwshıları menen mektepke shekemgi balalardıń ekologiyalıq koncegiyası islep shıǵıldı.

Ekologiyalıq tárbiyanıń aldında turǵan wazıypa, dógerek átirapımızdaǵı tábiyattıń insan ómirindegi roli menen ornın adamlardıń tábiyatsız, qorshap turǵan ortalıqsız jasay almaytuǵınday eń áhmiyetli xızmetti balalardıń miyine kuyıp sanalı tu'rde meńgerip alıwına járdem etiwdey juwapkerli mashqala turadı. Bul boyınsha Qaraqalpaqstan Respublikasınıń kon-stituciyasında kórsetilgenindey aq dógerek átiraptı qorshap alǵan tábiyattı “Pukaralar kózdiń karashıǵınday etip qádirlep saqlawǵa minnetli” degen ri stat`yasında basshılıqqı alıp, nızamǵa hár bir azamattıń sózsiz itaat etine minnetli ekenligin jetkerip barıw kerek boladı.

Biz kay nárseni hár ku'ni kórip diydarlasıp, onnan lázzetlenip tursaq baylanıslı eń tu'pkilikli wazıypalardıń biri tábiyat penen insaniyat arasındaǵı qatnasıqlardı rawajlandırıwǵa maksimum dárejede jaǵday tuwǵızıw kerek.

Awırıwların aldın alıwǵa tábiyiy faktorlardan paydalanıp dári darmaq bolatuǵın ósimliklerden qollanıp balaların den sawlıǵın bekkemlew ushın baqsha hám miywe jemislerin, kóbirek esletiw kerek boladı.

Bul jerde balaların den sawlıǵın bekkemlew maqsetinde oqıwshılardıń janlı hám jansız tábiyattıń sırların mengerip, iyelep alǵan bilimlerin bekkemlep barıw zárurlıǵı kelip shıǵadı.

Ilimiy xızmetlerimiz tárepinen balalarǵa tábiyiy baylıqlar menen olardıń insan ómirindeǵi áhmiyeti menen tanısatuǵın ilimiy jaqtan dá-lillengen usınıslardı islep shıǵıwday u'ken jumıslar shıǵıp tur. Máselen adam ómirinde suwdıq, ósimliklerdiń, haywanat dúnyasınıń tutqan roli degen temada diskussiya alıp barıw, sonıń menen balalarǵa tábiyattan saqlay biliwshiligin ólshestirip juwmaq shıǵarıw uqıbın, jedel oyshıl xızmetin bayıtıp barıwda mashqalalı máselelerdi ortaǵa qoyıp, mashqalalı situaciyanı tuwdırıp otırıwdıń ju'da zor psixologiyalıq xızmetlerdi atqarıw talap etiledi. Ata babalarımız jantaq, jiyde, qarabaraq, boyan tamirlarin, atqulaq, ádiraspan, juwsan ósimliklerin asqazan, ishek, sarı awırıw h.t.b. da juqpalı keselliklerdi emlewge paydalanǵan. Balıqtıń qanın aǵızıp, qalashı menen qaqqan. dúzǵa, qumǵa tu'sirgen usınday jollar menen jasalǵan ortalıǵınıń tábiyatı menen ózlerin emlegen. Hawa rayınıń ózgerislerin, xalıqlıq boljawlar menen bayqap otırǵan. Jıl toqsannıń hár qıylı keliwi hár aydın ıssı, suwıq bolıwı, ku'nniń uzayıwı, qısqarıwı, aydın tuwıp batıwları, máwsimniń hár jılı basqasha keyipte ózlerinshe jorıp maǵlawmat berip otırǵan. Máselenkiden, avgust ayınıń aqırında su'mbile tu'sip ku'n suwıtsa, dawıl bolıp, jawın jawsa, qu sentyabr`lerde tu'setuǵın «Bes qonaq» tu'spey eginler qıraw urıwdan aman qaladı. Al oktyabr`diń q0 na shekem qıraw tu'spese «Aqırapta urmasa, aqırette urmaydı» dep ábden quwanısqa. Qıstıń ku'nleri «Ay karanlasa-arbańdı sazla» (ayaz boladı), «Kun karanlasa-kure-gińdi sazla» (kar jawadı) deydi. Ay jarıq tuwsa kun jıllı boladı, eger ay tik tuwsa, ayaz boladı dep adamlarǵa eskertip otırǵan. Kárwan tartqan tájiribeli aq bóziogen sawdagerler bolsa. Ay jıldızların tuwıw hám batıw wa-qıtlarında, jaylasqa ornına qaray ózleriniń adaspay ótip jol salıp al-ǵan. Leykin usı xalıqlıq tájiriye-belerde ózine ugras keletuǵın sabaqlarda hám sabaqtan tis qosımsha

sabaqlarda tu'sinik berip barilsa, ana tábiyattın sırların ju'rekten seziwge, tereń su'yiwge, qádirine jetiwge ádetlendiredi. Jumıstı tek usılayınsha qoyıw arqalı ǵana balalardı tábiyattı qorgawdıń onnan qájetine kerekli jerin tawıp paydalanıwlardıń zárúrligi haqqında kóz-qaraslarda qalıplestirip barıw mu'mkin. Jáne bir áhmiyetli nárseler-diń biri balalardıń ósimliklerdi, haywanlardı baǵıw, tárbiyalaw miyntke ádetlendiriw, ana tábiyattın tutaslıǵın saqlawǵa onıń bir shıbıǵına zálel bermewge, onı nanday ázizlewge qalıplesip barar edi.

Tiykargı ekologiyalıq faktor-tiykarınan abiotikalıq (jansız), biotikalıq (janlı), antropogen bolıp u'shke bólinedi.

Abiotikalıq (jansız)-faktorǵa ıssılıq, jaqtılıq, radioaktivli nurlar, hawa basımı, ıǵallıq kislorod, suwdıń duzlıǵı, samal h.t.b. kiredi.

Biotikalıq (janlı) faktorlarǵa tiri maqluklardıń bir birine bolǵan tásiriniń folrmaları. Mısalı, tiri organizm hám maqluklar awqatlıq zatlar deregi (ósimlik, haywanlar ushın, haywanlar jırtqıshlar ushın) jasaw ortalıǵı bolıp esaplanadı.

Antropogen faktorlar bul adamlardıń organikalıq du'n`yaǵa hár qıylı tásirleriniń jıyındısı. Mısalı ańshılıq, awıl xojalıq, sanaat, transport tarawların rawajlandırıp, planetamız tábiyatınıń ku'shli ózgeriwine tásir etedi.

Jaqın waqıtqa deyin bul atama tek qániygelerge málim bolǵan. Házir dóger ek átiraptı, tábiyat baylıqlarına itibarsız bolıw, tábiyatqa zálel kel-tiriw anıq adam menen tábiyat arasındaqı baylanıslar mashqalasın sheshiw menen shuǵıllanadı.

Ózbekstan respublikası qoow jıl o dekabır`de qabıl etilgen nızamda «Tábiyattı sırtqı ortalıqtan qorgaw tuwrısındaqı», «Soǵlom avlod uchun» or-denleri shıqtı. Jańa «Ekologik tálim tárbiya koncepciyası» kelip shıqtı.

Ekologik tálim degende oqıwshılardı beriwliwi kerek bolǵan tábiyat penen adamlar ortasındaqı baylanıs bilimleri tu'sindiriliwi. Ekologik tárbiya bolsa insannıń dógerek átirapta baylanıslı tárbiyalaw, ekologik tálim tárbiya ulıwma tálim tárbiyanıń jańa tu'ri, mektepte bir qansha pánlerdi oqıtıwda ámelge asırıw kózde tutiladı.

Ekologik tálím tárbiyanıń bas maqseti jas áwladtı dógerek átirap hám onıń mashmkalaların aqılǵa say qalıplestiriwden ibarat.

- Ortalıq dógerekke jeke adam du'n`yasına tásiiri.
- Tábiyat hám onıń áhmiyetin anıqlaw.
- Tábiyatqa muxabbattı rawajlandırıw mektep hám sem`yanıń birge islesiwi.
- Óz rayonınıń, qalasın awıl hám mektep dógeregin kóklemzarlıqqa jáne óz klasına ósimliklerdi ósiriwge qızıqtırıw.
- Tábiyattı qorgawda ata-analardıń ornı.
- Tábiyatqa oqıwshılardıń kóz-qarasınıń jaqsı qatnasta bolıwın támiyinlew.

Oqıwshılarda ekologiyalıq kóz-qarastı qalıplestiriw tek ǵana sabaq processinde áǵmelge asırılıp qoymaydı. Sabaq waqıt jaǵınan shegaralanǵan. Klass hám mektepten tıs shınıǵıwlar bolsa waqıt shegaralanbaǵan. Oqıwshılardań sabaq processinde alǵan ekologiyalıq bilimlerin klass hám mektepten tıs shınıǵıwlarda rawajlantırıw jaqsı nátiyje beredi. Sonıń ushın da klasstan hám mektepten tıs shınıǵıwlarda ekologiyalıq kóz-qarasların rawajlantırıwdı sheshiw eń kerekli pedagogikalıq problemalardan biri esaplanadı.

Klastan hám mektepten tıs jumıslar oqıwshılardıń sabaq processinde alǵan bilimleriniń dawamı esaplanadı hám olar mazmunın toltırıp, bir pu'tin proceske birlestiredi.

Klastan hám mektepten tıs jumıslarǵa qoyılatuǵın talaplar:

Birinshiden, ekologiyalıq bilim hám kónlikpelerdi qalıplestiriwge baylanıslı klastan tıs tádbirler memleketimizdiń tu'rli tarawlarında ámelge asırılıp atırǵan reformalar sáykes keliwi lazım.

Ekinshiden, ekologiyalıq bilim hám kónlikpelerdi qalıplestiriwde klass hám mektepten tıs islar mámleketimizdegi huquqıy reformalar menen hám baylanıslı

halda isler menen de baylanıslı tu'rde ámelge asırıladı. Sebebi, ekologiyalıq bilim ulıwma reformalardıń tiykarın quraydı.

:shinshiden, bolajaq kásip yieleriniń kasbiy tayarlıǵı hám ekologiyalıq tayarlıqtı talap etedi.

Ekologiyalıq tárbiya kasipke baǵdarlawdıń sostav bólegi retinde oqıwshılarda ekologiyalıq bilim hám ku'nlikpelerdi rawajlantırıp zárú'riyatın keltirip shıǵaradı. Bul bolsa óz gezeginde miynet fondın bólistirip, oqıwshılar jasap atırǵan rayonlarında óz kásbine mu'tájlik, miynet jaǵdayları, oladı zatlay hám mánawiy xoshemetlew hám social qorǵaw, kásip yielewde, onıń ekonomikalıq tiykarlarında kórinedi.

Tórtinshiden, barlıq bilim hám kónlikpelerdi qalıplestiriwge tiyisli jumıslar ekologiyalıq mazmunǵa yie bolıwı kerek.

Besinshiden, oqıwshılarda ekologiyalıq bilim hám kónlikpeler ulıwma insanıylıq yie bolıwı kerek.

Altanshıdan, ekologiyalıq tálim- tárbiya milliy hám tariyxıylıqqa yie bolıwı kerek.

Jetinshiden, ekologiyalıq tálim milliy hám ulıwmainsanıylıq qadriyatlardıń ulıwmalıǵına yie bolıwı zárú'r.

Segizinshiden, ekologiyalıq tálim – keleshektegi nátiyjeli tálim sistemasınan ibarat bolıwı kerek.

Toǵızınshıdan, nátiyjeli ekologiyalıq tálim arqılı barlıq problemalardı sheshiw mu'mkin.

Onınshıdan, ekologiyalıq tálim: jergilikli, regional, global xarakterge yie bolıwı lazım.

On birinshiden, ekologiyalıq tálimniń mazmun- mánisi ámeldegi programma materialları menen saykes bolıp, onı toltırıp zárú'r.

Bul talaplar bir- biri menen saykes tu'rde izbe-iz u'zliksiz hám baylanıslı ekologiyalıq tálim mazmunını payda etedi.

Bunday tádbirler «Waqıt byujetinen ónimli paydalanıw tiykarında» ámelge asırıladı. Eń áhmiyetlisi tadbirler klass hám mektepten tıs waqıtlarda ámelge asırılса jaqsı nátiyje beredi.

Ekotadbirlerdi shólkemlestiriw hám ótkeriwde tómendegi problemalardı sheshiwge itibar qaratıladı:

- «Tabiyat qushağında ámelge asırılıp atırған miynetimizdiń sıpat hám nátiyjeliligi nelerge baylanıslıW

«Tabiat baylıqlarına biyparqlıq qanday jaman aqıbetlerge alıp kelediW

«Ekonomikalıq talap hám onı tuwrı shólkemlestiriw nelerde kórinedi?

«Hár birimiz ekolog- ekonomist bolıwımız kerek emespe?

«Ekoekonomiya biziń átrapımızda»

«Ekoqábilyet hám mádeniyatımızdı rawajlantırıw ushın bos waqıttan qalay paydalanıwımız kerek?»

«Óz ekologiyalıq xızmetimizdi tuwrı shólkemlestire alamızba?»

Endi ekologiyalıq temaға baylanıslı shólkemlestirilgen saxnalastırılған oyınға toqtalıp ótemiz: «Aral dárti- álem dárti» temasındağı saxnalastırılған roli oyınınıń scenariysinen qısqasha u'zindi keltiremiz:

Tema: Ananıń óz perzentlerin sodqa beriw máselesin kórip shıǵıw.

Sud`ya: Bu'gingi sud májilisinde Aralaydıń óz uları: ayıplanıwshılar Jayxun hám Sayxunler u'stinen shaǵım arzası kórip shıǵıladı. Sotqa bergen arzasında Aralay óziniń ayanıshlı ahualı aralboyı rayonında ekologiyalıq kreziske ushırawına sebep bolғанlıǵı, onıń jaǵdayınıń jánede tómennlewı keleshekte pu'tkil biosfera ekologiyalıq teńliginiń buzılıwına, ulıwma jaǵdayı hám pu'tkil tiri janzatlardıń qáwipke ushırawına alıp kelihi mumkinligin keltirip ótedi.

Bul ju'da qáwipli problema.

Sudya: Sóz jábirleniwshi Aralayǵa beriledi.

Jábirleniwshi- Aralay: Perzentlerim Jayxun hám Sayxunlar aldınları tabiyat sıylаған suwdı tolıǵı menen maǵan alıp keletuǵın edi. Olar endi hár tu'rli

sebeplerdi báháne etip suw alıp kelmey atır. Házir men nashar ahualğa kelip qaldım. Perzentlerim menen kem-kemnen uzaqlasıp barmaqta. Men olardıń diydarına zarmın. Men óz perzentlerimdi ju'dá «jaqsı» kóremen, olarsız jasay almayman. Biraq olar meniń «ólimime» sebepshi bolıp atırǵanlıqları ushın jazalawları zárur dep esaplayman. Men jasaǵım keledi. Eger perzentlerimniń meniń menen diydar kórisiwlerine tosqınlıq qılıp atırǵan kimselerdiń barlıǵı tabılsa, olardı da jazalawlarıńızdı sorayman. Tezirek ayıbtarlardı anıqlap, olarǵa da shara kóriwińizdi sud aǵzalarınan iltimas qılaman. Meniń jasawım jáhándegi barlıq tiri janzatlarıń saw hám uzaq ómir kóriwleri ushın zárur.

Prokuror: Aralaydıń perzentleri Jayxun hám Sayxunlar tabiyat inam etken suwdı anasına ahırǵı u'0 jıl dawamında jetkere almay atırǵanlıǵı haqqındaǵı shaǵım tekserip kórildi.

Aralaydıń perzentleri Jayxun hám Sayxunlar jaqsı insanlar. Olar amelparaz adamlarǵa dush kelgenlikleri sebepli, óz anasın uzaq waqıt dawamında umıtqanlıqları anıqlandı. Sol sebepli, házirgi ku'nde Aralaydıń suwsız nashar ahualda qalǵanlıǵın, perzentleri Jayxun hám Sayxunlar menen baylanıs u'zilgenligi Aral teńizi ornına á,ó ml ga jer tuz shóline aylanǵanlıǵı ras bolıp shıqtı. Biraq Aralay hám perzentleri Jayxun hám Sayxunlarǵa ashıw etip, olardıń «bizge tosıq kóbeydi», «bizden suwdı tartıp almaqshı» degen nalalarına isenbesten, analıq sezimlerin umıtıp, hár qıylı qolaysız háreketler qılıp atır. Óz qushaǵına tuzlardı jıynap alıp, suwdıń tuzlanıw dárejesin asırıp jiberdi, nátiyjede áu'0 tu'rdegi, balıqlardan ǵ9 tu'ri qaldı. Aralay ózinen tuz aralasshań tozańlardı toplaı, olardı samal tásirinde hawaǵa kóterip, atrop-muxittı iplaslay basladı. Bunday iplaslanǵan qum aralas tuzlar samal tásirinde Pamir tawlarına da jetti. Onıń bul isleri tek ǵana Aralboyına emes, al qońsı rayonlarǵa da jasawshı xalıqlarǵa da táshwish keltirdi. Bul dálillerdi esapqa alıp:

á. Shaǵım beriwshi anna Aralaydıń arzasına bola onıń ulları Jayxun hám Sayxunlarǵa tiyisli jaza qollawıńızdı sorayman;

ǵ. Aralaydıń ózine de qońsı rayonlardan tu'sken shaǵımlarǵa tiykarlanıp, onıń ózbilgeninshe háreketleri jergilikli xalıq salamatlıǵına ziyan jetkergenligin esapqa alıp, oǵan da nızamlı shara qollanıwların sud aǵzalarınan iltimas qilaman.

Sud`ya: Ayıblanıwshı JayxunbayÁ Siz ózińizdi ayıplı dep esaplaysızbaW

Jayhunbay: Men ózimdi ayıplı dep esaplaysan. Haqıyqattan da deyirli u'0 jıl dawamında men annam Aralayǵa tabiyat inam etken jańbır, qar, bulaq suwların tolıǵı menen alıp bara almadım. Perzentlik burışımıdı atqara almaǵanıma uyatlıman. Biraq anama mehrim sheksiz. Anamda da mende de hesh qanday ayıp joq. Ulıwma alǵanda, ayıptar insan. Olar ulken-ulken nasoslar járdeminde men hám u'kemniń suwlarınan orınsız paydalandı, bizdi iplasladı. Aqıbetinde anamızǵa suw alıp barıwdan mahrum boldıq

Sud`ya: Kimda sorawlar barW

Advokat: Jayhunbayǵa sorawım bar- Ilgeri, Siz suwdı anańızǵa jetkerlekshi boldıńız.

Jayhunbay: Ilgeri men, kushli, suwlı shox» darya edim. Anama suw jetkeriw ushin kóplep tosıqlardı jeńe alar edi. Geyde topıraqlardı juwıp, ózenimdi ózgertip turar edim. Hátteki shoqlıq qılıpneshe jerlerdi suw bastırǵanımdı da tán alaman. Diraq keyingi jıllarda on hám sol jaǵalarımnda kóplep kanallar payda bola basladı. Olar nasos járdeminde suwımdı májbu'riy tartıp ala basladı. Onıń u'stine»Azraq bolsada anama alıp barayın dep» alıp kiyatırǵan suwım jolında gidrouzeller payda boldı. Suwımdı patasladı, bunnan ku'shli insapsız «qaraqshı»lar aldında men sharasız qaldım.

Mine usı tárizde oyındı dawam ettiriwimiz mu'mkin. Bull tárizde ótkerilgen oyunlar arqalı oqıwshılar ekologiyanıń kelip shıǵıw sebepleri bilip aladı. Keleshekte qollarınan kelgeninshe bunday qıyınshılıqlar menen qarsı gu'resiwge háreket qılıwǵa tu'rtki payda boladı.

JUWMAQLAW

Ekologiyalıq tárbiya — bul tabiyatqa muhabbat oyatıw quralı emes, ol insannıń oǵan bolǵan taza mu'násiybetin qáliplestiriw, mehir- muhabbatı bekkemlew usılı. Sonıń ushın da ol adamlarǵa bolǵan hu'rmet hám itibar isenim, miyneti hám turmısın qádirlew arqalı uzaq mashaqatlı joldı basıp ótedi. Biraq, ekologiyalıq tárbiyanı hesh qashan isendiriw hám kóndiriw, tabiyattı su'yiwge shaqırıwshı qurǵaq shaqırıwlar tu'rinde tu'sinbew kerek, ol házirgi ku'nde qandayda bir dárejede qudulaw hám qatta jaza bolıp ta esaplanadı.

Ekologiyalıq tá`lim-tárbiyanıń tiykarǵı maqseti- hár bir insanǵa tabiyatsız, tabiiyǵıy baylıqlarsız jasay almaytuǵınlıǵın síndiriwden ibarat.

Ekologiyalıq tá`lim-tárbiyaǵa itibar bermeslik - keleshek áwlatlarımız turmısında biyparqlıqtan basqa nárese emes.

Kamal tapqan ádep- ikramlılıq, jaqsılıq, óz mu'tájliklerin shekley biliw, basqalardıń miynetine hu'rmet penen qaraw hám ekologiyalıq bilimdi biz ushın bu'gingi ku'nde zárú'r nárseler mine usılar kiredi.

Jáne bir nárese esimizden shıqpawı kerek olda bolsa hár bir insan tabiyat gózzallıǵın kóre bilsin, onıń sahiy ekenligin hesh qashan umıtpawı kerek, tabiyattan tań qalıp, ǵayratlanıp jasasın hám basqalarǵa da u'git-nasixat ete bilsin.

Hár bir shaxs tabiyat, qorshaǵan ortalıqtı ózinıń mehir-muhabbatı menen hámkeshirimi menen qorǵawday joqarı mádeniyatqa yie bolsa ǵana ekologiyalıq problemalardıń aldın alınadı, civilizaciya qáwip- qáterden aman qaladı.

Hár bir ata-ana óz perzentlerin, sonday-aq ustaz óz shákirtlerin tabiyattı su'yiw, ardaqlaw, jerge topıraqqa mehir qoyıw, ósimlikler hám haywanatlardı ardaqlaw ruhında tárbiyalawları zárú'r. Hár bir ata-ana balaların gódekligenen baslap-aq tabiyatqa mehirsiz biyparwa qarasa, suwdı pataslaw hám ısırap etse, hawanı hár tu'rli záhárli gazlar menen pataslasa, bul awır aqıbetlerge alıp keliwin biliwleri kerek.

Oqıwshı- jaslarda ekologiyalıq sana hám mádeniyattı tárbiyalawda, shańaraq, balalar baqshası mektep, akademik licey, kásip-óner kolledjleri, joqarı oqıw

orınları, máhellelerde alıp barılatuǵın tálim-tárbiyalıq jumıslar u'ken áhmiyetke yie.

Oqıwshılardı ádep-ikramlılıq jaqtan tárbiyalaw máselesin sheshiw olardı tabiyat penen optimal tu'rde ózara mu'násibette bolıw ideyasın qabıl etiw hám onı ámelge asırıw xızmetin tayyarlaydı. Biraq ádep- ikramlılıq óz mazmunında óz ara tásir ólshemin pu'tkilley sáwlelendirmewinde esten shıǵarmawımız kerek. Onıń tikkeley qollanıw tarawı – bul jámiyette sırta emes, al onıń ózindegı mu'násiybetleri esaplanadı. Sonıń ushın da , tárbiyashı jaqsılıq etiw, ayanısh, hálisizlerge járdem beriw sezimi jaqsılıq, ádep- ikramlılıq sıpatların insannıń tabiyatqa bolǵan mu'násiybetlerinde de kórinıwi hám oqıwshılar tiykarlı tu'rde bayan ete biliwi kerek.

Oqıwshılarda ekologiyalıq mádeniyattı qalıplestiriw puxta oylanǵan, ilimiy tiykarlanǵan, anıq tu'rde rejelestirgen, sonday-aq uzliksiz hám keń kólemde shólkemlestirilgen ekologiyalıq bilimlendiriwdi jolǵa qoyıw, onıń sapa hám nátiyjeligin támiynlew tiykarında ótedi. Ekologiyalıq mazmunda shólkemlestiriletuǵın tárbiyalıq kesheler mektepler pedagogikalıq jámáatiniń ulıwmalıq jumısı sıpatında qaraladı.

Klastan hám mektepten tıs ekologiyalıq tárbiya processinde oqıwshılardıń erkin pikirlewı bayıtıladı, du'nyaǵa kóz qarası payda bolıwı ushın tiykar jaratıwǵa xızmet etiwshi miynettiń shólkemlestiriliwi barkamal, saǵlam áwladtı tárbiyalaw jolındaǵı eń áhmiyetli jol boladı.

Mektep klastan hám mektepten tıs keshelerdi shólkemlestiriwde mektep basshıları, oqıwshılar jámáası, oqıwshılardıń ózara basqarıw social gruppaları aǵzaları, tajriybeli biolog, georaf, fizik, ximik hámde miynet tálimi oqıtıwshıları, ata-analar, máhálle keńesleri, tabiattı qorgaw komitetleri aǵzaları, awıl xojalıq qánigeleri, medicina xızmetkerleri hám basqalar menen tıǵız baylanısta puxta rejelestirgen du'stur tiykarında alıp barıladı. Ata-analar menen gu'rrińlesiwler ótkeriledi.

Klasstan hám mektepten tıs islerdi shólkemlestiriw hám otkeriwde oqıtıwshı eń zárú'r wazıypa oqıwshılardı oqıw wazıypaların sheshiwge u'yretiwden, bunıń ushın háreket usılların tuwrı tanlawdan, óz qattı –háreketlerine basshılıqtı xızmetin qadaǵalawdan, mustaqıl is kónikpelerin basqı zárú'r turmıslıq jaǵdaylargá ótkeriwden kelip shıǵıwdan tiyis ekenligin názerde tutıw tiyis. Bunda mustaqıllık mazmunına pikirlew xızmetiniń mustaqıllıǵın, tártip , uyımlasqanlıq hám óz–ózin qadaǵalaw sıyaqlı tórt quramalasqan bólegi kirisiwdi esapqa alıw zárú'r.

Usı táreplerin qalıplestiriw u'stinen qadaǵalawdı ámelge asırıw klasstan tıs islerge basshılıq qılıp atırǵan oqıtıwshınıń zárú'r hám quramalı wazıypalarınan biri. Bunıń ushın oqıwshı xızmeti nátiyjelerin esapqa alıwdı hám bul procesti talıqlawdı uyımalastırıw zárú'r. Oqıtıwshı klass – sabaq xızmeti ushın tán bolǵan formaldı, qadaǵalawdıń bir qansha usılların qollawı mu'mkin. Eń ku'shli hám qábiletli oqıwshılarga jazıw menen islew huqıqı beriledi. Onda qaǵıyda kórsetiledi, bul qaǵıydanı tasdıqlawshı mısallar keltiriledi, oqıw wazıypası eskertiledi. Jazıw ju'dá qısqa boladı, ol oqıwshınıń pikirlew qanday barǵanlıǵın kórsetedi.

Klasstan hám mektepten tıs islerge kónikpelerge u'yretiwdi qadaǵalaw quralı dep esaplaw kerek. Óz–ózin tekseriw, óz–ara tekseriw usıllarına u'yretiwdi oqıwshılardıń oqıwshılar menen sonday balynasıń talab etedi, bunda olardıń pikirlew isi processı anıq boladı, oqıwshılardıń ózleri háreketti usınıs etedi hám usı menen pedagogqa belgili maǵlıwmat beredi. Klass bashsısı isinde oqıwshılar jámaátin qalıplestiriw oraylıq wazıypa esaplanadı, jámaáti shaxstı tárbiyalaw tárbiyanıń jetekshi principi. Balalar jámaátin qalıplestiriw metodıkası jańa pedagogikada tolıq islep shıǵılǵan. bul metodikanıń ulıwma tiykarları pedagogika kurslarında bayan etilgen jámaát hám jámátte shaxstı tárbiyalaw teoriyasına tayanadı. Jámaát teoriyası qaǵıdalarına muwapıq onı dóretiw metodıkası islep shıǵılǵan. Onıń ulıwma tiykarları tómendegilerden ibarat: talablar qoyıw, aktivlerdi tárbiyalaw, oqıw–miynet, social–siyasiy hám mádeniy xızmetindegi

kelesheklerdi shólkemlestiriw, ijtimoiy–siyasiy hám salamat jámáátshilik pikirini qalıplestiriw, dóretiwishilik dástu’rlerin dóretiw hám kóbeytiriw bolıp esaplanadı. Oqıwshı- jaslarda ekologiyalıq sana hám mádeniyattı tárbiyalawda, shańaraq, balalar baqshası mektep, akademik licey, kásip-óner kolledjleri, joqarı oqıw orınları, máhellelerde alıp barılatuǵın tálim-tárbiyalıq jumıslar u’lken áhmiyetke yie.

PAYDALANIL"AN ÁDEBIYatLAR

1. Karimov I.A. "Ózbekiston XXI-asr bósag`asida". "Ózbekiston", 1992.
2. Karimov I.A. "Ózbekiston buyuk kelajak sari". "Ózbekiston", 1998.
3. Karimov I.A. "Barkamol avlod-Ózbekiston taraqqiyotining poydevori". "Ózbekistan", 1992.
4. Karimov I.A. «Ózbekstan keleshegi ullı mámleket». Tashkent.Ózbekstan 2002.
5. "Milliy istiqlol g`oyasi: asosiy tushuncha va tamoyillar". T., "Yangi asr avlodi", 2001 y.
6. Ózbekiston Respublikasining "Ta`lim twg`risidagi"gi qonuni. T., "Sharq", 1992.
7. Ózbekiston Respublikasi Kadrlar tayyorlash milliy dasturi. T., "Sharq", 1992.
8. Azimov I., Zikiryaev A., Tuxtaev A. , Fayzullaev S. Biologiya (tsitologiya va genetika asoslari, metodik kullanma) . T. Abu Ali ibn Sino nomidagi tibbiyot nashriyoti, 2002
9. Baratov Sh. Oqıtıwshı shaxsın u'yreniw usılları T.1995
10. Ermakov D. S. Zverev I. D. Suravegina N. T. Uchimsya reshat` ekologicheskie problemi.: Metodicheskie posobie dlya uchitelya. – M: shkolnaya pressa, 2002.
11. Ермаков Д.С. Интерактивное упражнения по экологии .// Биология в школе. – 2005 . - Q w.
12. Jwraev A.J. Tárbiyalıq sabaqlardı ótiw.T.Oqıtıwshı. 1994
13. Ziyomuhamedov B. "Ekologiya va ma`naviyat". T., 1992.
- 14'. Ziyomuhamedov B. "Ekologiya: tarix, nazariya va hozirgi zamon". T., "Mehnat", 1990
15. Jabborov A. "Ekologiyada twgarak ishlari". Xalq ta`limi jurnali, 1994.

16. G`ofurov A.T., Tolipova J.O. va boshqalar. “Biologiyaning o`qitishning umumiy metodikasi”. T., 2005 y.
17. Inomova K.M. «Shaharada balalardir ruwxylq–adeb ikramlilyq tarbiyasir»Tashkent. Pan. 2000 .
18. Ismoilov A., Ahadov R. “Ekologik ta`lim-tarbiya”. T., 1997.
19. Musurmonova O. «Shaharad ruwxylq –milliy mantanish». T. 2--
20. Munavvarov A.K.«Shaharad pedagogikasil».T. Oqitwshil.1994.
21. Mamashokirov S. “Ekologik ta`lim-tarbiyaning metodologik masalalari”. T., “Nur”, 1993 y.
22. Муравьёва А.Г. Экологический мониторинг – Программа факультного куррса для школьников 9-11 классов. – SPB. 1998.
23. Mamashokirov S. “Ekologik ta`lim-tarbiyaning metodologik masalalari”. T., “Nur”, 1998 y.
24. Nigmatov A.N., Sultonov R.N. “Ekologiya va hayot”. T., 2002 y.
25. Nigmatov A.N. “Ekologiya” . T. “Chwlpon”, 2004 y.
26. Normurodova. Tarbiyalilyq isler metodikasil (metodikalilyq qollanba) T. 2006.
27. Kudratov O. Sanoat ekologiyasil. T . 2003.
28. Ergashev A. Umumiy ekologiya. T. 2003. O`zbekistan “Qizil kitobi”. T.,1999, 2001 y
29. Пономарева О. Н. Методические рекомендации к учебнику экологии. // Биология в школе. – 2001 . – Q1 , 2005 – Q1
30. Rafikov A. , Vaxobov N., Kayumov A. , Azimov Sh. Amaliy geografiya. T. Shark nashriyot – matbaa. 2004 y.
31. Селеико Г.К. Современное образовательное технологии. Учебное пособие. М., Народное образование. Q 2, h. 2000.
32. Tolipova J.O, G`ofurov A.T. “Biologiya ta`limi texnologiyalari”. T., “Wqituvchi”, 2002 y.

33. Tolipova J.O. “Biologiyani wqitishda pedagogik texnologiyalardan foydalanish”.(1-2 qismlar). T., 2004 y.
34. Tóxtaev A.S., Ahmedova D.R. va boshqalar. Umumta`lim maktablari va kasb-hunar wquv yurtlarida ekologiya xonasini tashkil etish va jihozlash. T., 1998 y.
35. Tóxtaev A.S., Haydarova H.N. va boshqalar. “Ijtimoiy ekologiya”. T., 2005 y.
36. Hasanbaeva O. Tárbiyalıq isler metodikası.T.1996
37. Tóxtaev A.S. “Ekologiya”. T, “Óqituvchi”, 1998 y.